Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Jaargang 56 | 2022 | Nr.1

Mars et Historia

Mars et Historia is een veelzijdig militair-historisch tijdschrift waarin naast militair-historisch onderzoek ook miltaria aan bod komt. Mars et Historia verschijnt in de maanden maart, juni, september, december. Informatie voor het aanleveren van kopij of over het aanleveren van advertenties vindt u op onze website, www.marsethistoria.nl.

Redactieadres
adria305@planet.nl

Redactie
Dr. Wim Adriaansen, hoofdredacteur a.i.
Drs. Ed Coumans
Drs. Corstiaan Prince
Dr. Louis Ph. Sloos
Dr. Dirk Starink

Webredactie: Erwin Muilwijk

Logo: Lex Tempelman

Vormgeving en druk: MediaCenter, Rotterdam

ISSN 0928-5156

De Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie, opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij Koninklijk Besluit van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de geschiedenis, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen, en het ceremonieel van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

Bestuur
Drs. R. de Winter, voorzitter
H.A. Bresser, secretaris
Dr. W.L.M. Adriaansen, penningmeester
Mevr. drs. L. Brama
Drs. T. Broos
Ing. R. C. Kuenen
Dr. L. Ph. Sloos

Secretariaat
Nijverdalseweg 97, 7461 TC Rijssen, 0548 52 23 42,
info@marsethistoria.nl

Lidmaatschap
De jaarcontributie voor 2021 voor leden die geen machtiging tot inning hebben verstrekt, bedraagt € 39,50 (buitenland € 44,50). Leden die een machtiging tot inning hebben verstrekt, krijgen een korting van € 2,50. Voor meer informatie over het lidmaatschap en de vereniging, zie onze website, www.marsethistoria.nl. Studentlidmaatschap € 19,75 per jaar. Bij aanmelding dienen studierichting en nummer collegekaart te worden opgegeven.

Ledenadministratie
Dr. W.L.M. Adriaansen, 076 541 20 54,
w.adriaansen@planet.nl

Sociale media
Mars et Historia | Facebook
@MarsHistoria | Twitter

Inhoud

Van de voorzitter 1
Rolf de Winter

Redactioneel 3
Wim Adriaansen

Market Garden in strategisch perspectief 4
Frederik Mertens

Van fort Ommeschans naar fort Toboali 11
Johan Gerbenzon

De invoering van de nieuwe Personeelsstructuur Schepelingen bij de Koninklijke Marine 20
Rein de lange

Het bewogen leven van Hans en Pierke, twee olifanten uit Sri Lanka (Ceylon) 26
Kees Schulten

Ruim 150 jaar garnizoen Amersfoort 34
Jan Carel van Dijk

Literatuursignaleringen 37

Verantwoording omslag

Voorkant
Uitbundige viering van de bevrijding van Brussel in september 1944.
Publiek Domein

Achterkant
Embleem van het dienstvak Logistieke Dienst ter vervanging van de afzonderlijke emblemen.
Nederlands Instituut voor Militaire Historie

prijs los nr. € 12,50

Van de voorzitter

Eindelijk 'open', komt dat zien!

Twee jaren inmiddels worstelt Nederland en het grootste gedeelte van de rest van de wereld met de gevolgen van de covid-pandemie. Zonder de illusie te koesteren dat wij er dit jaar geheel van zullen worden verlost, zijn er wel bemoedigende signalen dat het land weer 'open' kan en dat het maatschappelijke en sociale leven zich weer kan hernemen, in ieder geval voor een belangrijk deel. De versoepelingen die ook voor het verenigingsleven gelden, maken het mogelijk dat wij kunnen beginnen aan een inhaalslag. Zoals u weet, moesten we vorig jaar de activiteiten rond de lustrumviering op een laag pitje zetten en het lustrumsymposium uitstellen. Op 9 april aanstaande zullen wij eindelijk in de fraaie ambiance van het Nationaal Militair Museum (NMM) te Soesterberg ons 55-jarig bestaan vieren met een boeiende dag rond het thema camouflage. Het belooft een enerverende dag te worden met een keur aan gevarieerde presentaties, uiteraard vanuit een militair-historische invalshoek maar ook met een uitstapje naar het dierenrijk, een blik op recente ontwikkelingen in de hedendaagse krijgsmacht en een humoristisch intermezzo.
Het symposium staat uiteraard open voor verenigingsleden en hun introducés, maar ook de Vrienden van het NMM heten we deze dag graag welkom. Met het oog op de nog geldende beperkingen op 'samenscholing' in verenigingsverband roep ik u nadrukkelijk op tijdig in te schrijven via onze penningmeester Wim Adriaansen. Dat kan bij voorkeur via e-mail: adria305@planet.nl, maar ook telefonisch: 076 541 20 54. Bekijkt u ook vooral de informatie op onze website www.marsethistoria.nl, waar ook meer te lezen is over het dagprogramma. De inschrijving werkt volgens het aloude principe: 'Wie het eerst komt, wie het eerst maalt'. En ook al zal er rond het thema camouflage een prachtig lustrumboek verschijnen dat u als verenigingslid later op de deurmat krijgt, deze geheel verzorgde dag mag u niet missen. Ergo komt dat zien, en schrijf u in!

Een batterij gemechaniseerde vuurmonden M109A2 155 op bijzondere wijze gecamoufleerd
NIMH

Militairen helpen elkaar met het aanbrengen van gezichtscamouflage
NIMH

Tank in gecamoufleerde positie
Clingendael Spectator

Ogen en oren tekort

Als geïnteresseerde in militaire historie zult u dit jaar waarschijnlijk ogen en oren tekort komen. Degenen die het nieuws volgen, weten dat er op dit moment aan de oostgrens van het NAVO-verdragsgebied volop militaire geschiedenis in de maak is: het aantal Nederlandse militairen in de Baltische staten wordt verhoogd, Nederlandse F-35's gaan operaties uitvoeren vanuit Bulgarije en ook op zee is van alles gaande en levert de Koninklijke Marine schepen aan twee verschillende NAVO-vlootverbanden. Bij de zorgwekkende toestand rond Oekraïne is er ook sprake van cyberaanvallen en andere vormen van misleiding en desinformatie, allerlei listige vormen van 'informatiecamouflage', sommige gloednieuw, andere met duidelijke historische pendanten.

Een veelbewogen episode uit de Nederlandse militaire geschiedenis die op het moment van schrijven volop in het brandpunt van de belangstelling staat, is de dekolonisatiestrijd in het voormalig Nederlands-Indië. Opgetekend in meerdere publicaties die in de loop van dit jaar zullen verschijnen worden onder de noemer *Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950*, de resultaten gepresenteerd van het breed opgezette onderzoeksprogramma van het KITLV, NIMH en NIOD. Het kan u niet zijn ontgaan dat dit belangwekkende onderwerp de gemoederen flink in beroering heeft gebracht. Via boeken, tijdschriften, kranten, TV, internet en sociale media voeren veteranen, historici en politici het debat, niet zelden op het scherpst van de snede. Vanuit welke invalshoek deze controversiële geschiedenis ook wordt bezien, bijna iedereen is doordrongen van het besef dat deze discussie niet kan verlopen zonder emoties, zonder pijn, zonder verdriet. Vanuit een zuiver academisch oogpunt kan een vermeerdering van kennis over deze geschiedenisepisode niet anders dan worden aangemoedigd. Het recente onderzoek zal meer opheldering geven over het feitelijke handelen van de toenmalige gezagsdragers, bewindslieden, ambtenaren, volksvertegenwoordigers en (hoge) militairen. Ook over de latere omgang met dit beladen onderwerp zullen nog harde noten worden gekraakt. Tegelijkertijd zou het spijtig zijn als een zekere mate van empathie en compassie voor *alle* nabestaanden en de inmiddels hoogbejaarde veteranengemeenschap te veel uit het oog zou worden verloren.

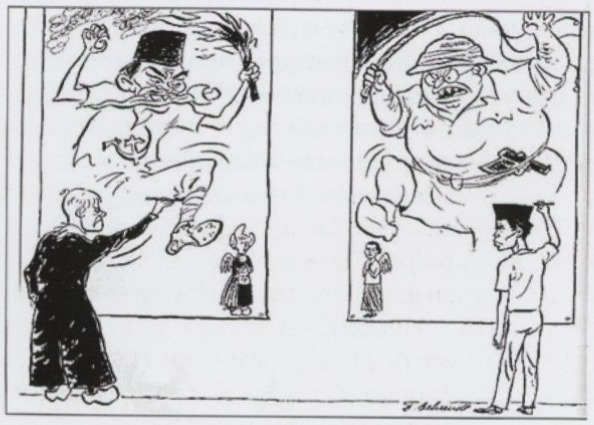

Cartoon Frits Behrendt, 'Hoogste tijd voor een revisie' (1962)
Internet

Drs. Rolf de Winter,
Voorzitter

Redactioneel

'De Slag om de Schelde' is de titel van de aansprekende film die een gedramatiseerd beeld geeft van de verovering van de noordelijke oever van de Westerschelde, de vaarweg naar de haven van Antwerpen, die voor de geallieerde troepen van wezenlijk belang was voor aanvoer van troepen en materieel. De geallieerde opmars was begin september bij Antwerpen tot stilstand gekomen. Dat had twee redenen. De eerste was dat de bevoorrading van de troepen in België tijd vergde. De tweede was het gedurfde plan van de Britse veldmaarschalk Montgomery tot de luchtlandingen bij Nijmegen en Arnhem om een doorbraak in de strijd te forceren. Een plan met slechte afloop, waaraan in een interessant artikel in dit blad aandacht wordt gegeven.

In mijn herinnering zie ik nog de donkere rookwolken boven Antwerpen in die eerste dagen van die septembermaand. Ik was net zeven geworden en de oorlog was een spannend gebeuren. Overvliegende gliders richting oostelijk Nederland herinner ik me niet. Wel de komst van de geallieerden een aantal weken later. De Slag om de Schelde speelde zich af op Walcheren, maar ook bij Woensdrecht nabij de toegangsweg naar Zuid-Beveland, waar dankzij de paar weken rust die de geallieerden hen hadden gegeven de Duitse troepen zich hadden verschanst. Het zou hier op deze plek een harde strijd worden van drie lange weken. Het werd de langste slag die in die oorlogsjaren in ons land is gevoerd ten koste van vele doden onder militairen en ook onder de burgerbevolking. Duitse troepen hadden zich ingegraven. Britse en Canadese troepen rukten op. Wij, mijn ouders, mijn zussen en buren hadden een onderkomen gevonden in een kelder. Ik herinner me toen het buiten stil was dat we even de kelder zijn uitgegaan.

Een maal buiten opende een Duitse mitrailleurpost het vuur op ons. Wij doken meteen weg. Mijn moeder werd geraakt door een scherf. Een schaafwond gelukkig. Op een gegeven moment, dagen later, ben ik de kelder ontvlucht en stond ik aan het einde van een oprijlaan onder hoge beuken. Links van me waar de straat een bocht maakte zag ik een tank aankomen. Een geallieerde tank. Militairen gebaarden me om weg te gaan, maar dat deed ik niet. Heel spoedig stonden er veel dorpsbewoners. De militairen deelden chocola uit en trokken daarna verder, noordwaarts.

Bij het dorp kwam een militair kampement met in tenten een hospitaal voor gewonde militairen. Naast ons huis kwam een kerkhof. Ik heb daar een aantal keren aan de kant gestaan als er een Canadese militair, gewikkeld in een deken, werd begraven. Later zijn deze militairen overgebracht naar het militaire kerkhof bij Bergen op Zoom. En elk jaar op de avond voor kerstmis ben ik er als onze hulde bij de graven van deze Canadezen en andere militairen van toen brandende kaarsen worden geplaatst.

In dit nummer vindt u daarnaast artikelen over het leven van een soldaat van het KNIL in de vorige eeuw en over wijzigingen in de positie van schepelingen in de Koninklijke Marine. Dan volgt een bijzonder artikel over olifanten uit Ceylon (nu Sri Lanka) en tot slot een publicatie over de historie van Garnizoen Amersfoort.

Mij is gevraagd voorlopig de eindredactie te doen van dit blad. Maar de vacature blijft en als u zich geroepen voelt deze taak over te nemen dan is uw sollicitatie meer dan welkom. Een profielschets en informatie vindt men op onze website www.marsethistoria.nl

Vorig jaar bestond onze vereniging 55 jaar. Een lustrum, dat vanwege corona niet tot activiteiten kon leiden. Alle aandacht van bestuurszijde richt zich op dit moment op ons uitgestelde symposium over camouflage op zaterdag 9 april aanstaande in het Nationaal Militair Museum in Soesterberg. De teksten van de inleidingen worden daarna in boekvorm uitgegeven en toegezonden aan de leden. Die publicatie komt in de plaats van een nummer van ons blad, zodat Mars & Historia dit jaar driemaal zal verschijnen.

Graag wens ik iedereen veel leesplezier.

Wim Adriaansen

Market Garden in strategisch perspectief

Frederik Mertens

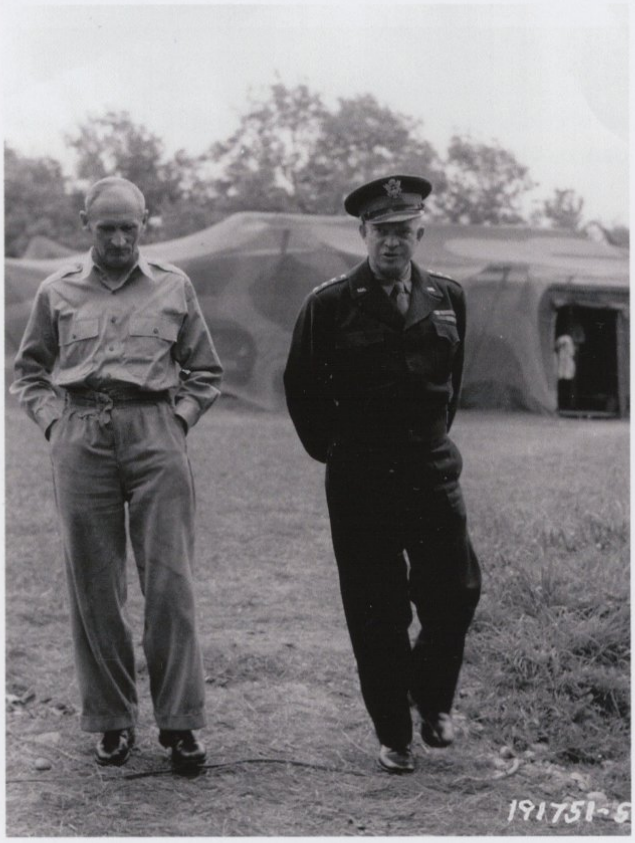

De twee hoofdrolpelers Eisenhower en Montgomery
Publiek Domein

'In September 1944 the largest airborne operation of war ever undertaken was launched to open a way into the heart of Germany and the Ruhr. Without the Ruhr the enemy's war effort would probably collapse before the end of the year, with thousands of lives saved and further huge material destruction avoided. 'Market Garden', the codename for the airborne thrust and the follow-up by ground forces was a costly failure. Why?'[1] Zo opent John Hackett zijn voorwoord voor Peter Harclerode's *Arnhem. A Tragedy of Errors.*[2] Zijn woorden vormen een goed voorbeeld van de heersende visie op Market Garden en illustreren ook waarom deze operatie nog altijd een tot in het kleinste detail bestudeerd wordt. De combinatie van luchtlandingstroepen, een gedurfd plan dat nét is misgegaan en als inzet niets minder dan een sneller einde van de Tweede Wereldoorlog in Europa, is fascinerend en weet ook nog altijd het grote publiek te boeien.

Dit geeft Market Garden een sleutelrol in de Narrow Front Broad Front-controverse die sinds Chester Wilmot's *The Struggle for Europe* een leidend thema is in de geschiedschrijving over het geallieerde oppercommando in Europa. De meningsverschillen tussen de Britse Field Marshal Bernard Law Montgomery en de Amerikaanse Generals Dwight D. Eisenhower, Omar Bradley en George S. Patton resulteerden uiteindelijk in een commandocrisis waarin al de diplomatie van Eisenhower nodig was om serieuze schade aan de alliantie te voorkomen – hoewel we soms lijken te vergeten dat het Anglo-Amerikaanse bondgenootschap in de Tweede Wereldoorlog één van de meest efficiënte en harmonieuze allianties uit de geschiedenis blijft. Deze discussie loopt jammer genoeg vaak in nationalistische lanen en neemt soms karikaturale vormen aan. Eisenhower's Broad Front wordt voorgesteld als een gelijkmatige opmars tussen de Noordzee en de Zwitserse grens en Montgomery's plan wordt gereduceerd tot een'dagger-like thrust', die vaak wordt vereenzelvigd met Market Garden.

Market Garden was slechts een onderdeel van Montgomery's plan en bedoeld als de openingszet van een veel groter offensief. Omdat zowel in de literatuur als in de populaire beeldvorming de focus heel duidelijk op en rond de operatie gericht is, wordt dit vaak uit het oog verloren. Zeker na het commerciële succes van Cornelius Ryan's *A Bridge too Far* zijn de gevechten van de drie luchtlandingsdivisies en xxx Corps met een stofkam uitgeplozen.[3] Hierbij gaat de aandacht in de

[1] P. Harclerode, *Arnhem. A Tragedy of Errors* (Londen 1994) p.7

[2] John Hackett was tijdens Market Garden de bevelhebber van de 4th Parachute Brigade, eindigde zijn militaire carrière als commandant NORTHAG (De opvolger van 21st Army Group) en heeft daarna uitgebreid geschreven over militaire geschiedenis en actualitieiten.

[3] C. Ryan, *A Bridge too Far* (Londen 1974)

beste Britse traditie vooral uit naar de glorieuze nederlaag van de 1st Airborne Division bij Arnhem. De laatste decennia is dit beeld aanzienlijk genuanceerd en is er veel gepubliceerd over de scherpe Duitse tegenreacties of de strijd in Brabant.[4] Maar nog altijd blijft de blik op en rond het directe slagveld gericht. Dit heeft ons een fantastisch inzicht gegeven in het verloop van de gevechten en Hacket's vraag *'Why?'* alsmaar beter beantwoord. Maar deze focus op de tactische details, kan niet zonder het fundament van de strategische en operationele doelen van Market Garden. Een goed voorbeeld van het belang van dit weidsere kader is de studie van Operation Goodwood, die ondanks het tactische Duitse succes wel een geallieerde operationele triomf was.[5]

Om de beslissingen van de sleutelspelers Eisenhower en Montgomery te begrijpen, moeten ze gezien worden als onderdeel van de achtervolging van de Duitse troepen door Frankrijk en België. Ook is het noodzakelijk op strategische en operationele schaal te denken: in 1944 hebben we het over oorlogvoering op legergroepsniveau op een continentaal slagveld. Hiervoor moet verder in de tijd worden teruggegaan, dan bij de meeste studies gebruikelijk is. De verovering van Antwerpen op 4 september is niet het beginpunt, maar 17 augustus. Op dat moment was de vernietiging van het Duitse leger in de ketel van Falaise nog volop bezig.[6]

Deze kaart geeft een goed voorbeeld van hoe het concept Market Garden niet gezien moet worden. De aanval lijkt gericht op Arnhem in plaats van tot aan het IJsselmeer en XII en VIII Corps schijnen nauwelijks een rol te spelen.
Wikipedia

Het Moment: De Achtervolging

Het is nu bijna onmogelijk om de atmosfeer te recreëren van die laatste dagen van augustus en de eerste dagen van september. Het had twee maanden van keihard vechten gekost om de Duitse weerstand in Normandië te breken, maar opeens leek de kurk uit de fles. De Amerikaanse doorbraak in het westen kon door het Franse achterland uitwaaieren en de Britse troepen bleven niet lang achter in de oostelijke sector van het bruggenhoofd. In een klassieke overgang van het tactische gevecht naar de operationele exploitatie werd vooruitgang niet meer in de volgende heuvel, maar in de volgende grote stad gemeten. Tijdens de Tweede Wereldoorlog bood dit gemechaniseerde eenheden de mogelijkheid om niet-gemechaniseerde tegenstanders vernietigende verliezen toe te brengen.[7] De Duitsers hadden in de eerste helft van de oorlog van deze militaire transitie geprofiteerd om op de Polen, Fransen en Russen ongekende overwinningen te behalen, maar zaten in 1944 met hun gedeeltelijk gemechaniseerde leger zelf aan de verkeerde kant. De Anglo-Amerikaanse legers konden nu hun overwinning verzilveren door de Duitse legers te verpletteren en maximale terreinwinst te behalen.

Dit is de essentie van een goed gevoerde achtervolging en het Napoleontische doel van klassieke militaire denkers als Jomini of Clausewitz: 'Annihilation of the hostile Army in battle and pursuit is the only gui-

[4] R. Kershaw, *It Never Snows in September. The German View of Market-Garden and the Battle of Arnhem, September 1944* (Hersham 2004)

[5] M. Hastings, *Overlord. D-Day and the Battle for Normandy*, New York 1984 en C. D'Este, *Decision in Normandy: The Unwritten Story of Montgomery and the Allied Campaign*, New York 1983 voor goed afgewogen Engels en Amerikaanse analyses van *Operation Goodwood*.

[6] Klassieke kaarten kunnen moeilijk de snelheid weergeven van de geallieerde opmars. De volgende website https://www.youtube.com/watch?v=2RaBj67eesU geeft een fascinerend beeld op divisieniveau van het Westelijke Front in 1944-1945; let op de relatieve posities van de geallieerde legers midden augustus en de ontwikkelingen tot begin september.

[7] S. Biddle, *Military Power: Explaining Victory and Defeat in Modern Battle* (Princeton 2004)

De Falaise Pocket. Dit is de essentie van oorlogsvoering, de vernietiging van de tegenstander.
Publiek Domein

ding star for all his military thinking.'[8] Deze achtervolging moet à l'outrance gevoerd worden zonder genade, zonder terughoudendheid, maar met volle overgave om het succes maximaal uit te buiten. Dit brengt wel het intrinsieke risico met zich mee dat er altijd een kantelmoment zal komen waarop de achtervolgers momentum verliezen en kwetsbaarder worden dan hun beoogde slachtoffers. Een correcte inschatting kon een tegenstander totaal vernietigen. De Britse stoot naar Beda Fomm door de 7th Armoured Division en het vooruitwerpen van Combeforce op 5 februari 1941 was de bekroning van Operation Compass en illustreert hoe een goed afgewogen risico de Western Desert Force in staat stelde om het Italiaanse 10a Armata volledig te vernietigen. Maar een achtervolging te ver doordrijven kon catastrofaal uitlopen. De Sovjet-legers die na de Duitse nederlaag bij Stalingrad te ver en te lang oprukten waren dusdanig uitgeput en uit balans dat Generalfeldmarschall Erich von Manstein op 19 februari 1943 het tegenoffensief kon nemen en voor de lente raspoetitsa[9] de Russische achtervolgers kon verslaan. Dit herstelde het Duitse front in de Oekraïne en gaf Duitsland weer het operationele initiatief. Idealiter moet een achtervolger herkennen wanneer dat kantelmoment plaatsvindt. Te vroeg stoppen betekent dat je minder wint dan mogelijk is, te lang doorgaan betekent dat je pijnlijke verliezen kan lijden. Voor een historicus met alle informatie en voorkennis tot zijn beschikking is het identificeren van dat punt betrekkelijk eenvoudig. Voor een commandant die opereert in wat per definitie een chaotische en fluïde situatie is en vaak niet eens precies weet waar zijn troepen zich bevinden en wat ze precies doen is dat een enorme intellectuele en morele uitdaging. Want bevelhebberschap is zo veel méér dan het droog afwegen van de feiten. Het vertegenwoordigt een enorme mentale en morele druk. Een slechte beslissing kan je een veldslag, campagne of zelfs een oorlog kosten. *Field Marshal* William Slim omschrijft het commanderen van een leger als *'the greatest unity of emotional and intellectual experience that can befall a man'.*[10] De passie en emoties die de Anglo-Amerikaanse troepen voelden toen ze na maanden hard vechten door Frankrijk vooruit konden stormen, lieten ook Eisenhower en Montgomery niet onberoerd.

[8] A. Jones, Jomini and the Strategy of the Civil War. *Military Affairs* 34 (1970) p.128

[9] Het modderseizoen tussen zomer en winter en winter en zomer waarin operationele manoeuvre bijna onmogelijk is; tijdens de Tweede Wereldoorlog vormen deze periodes de natuurlijke pauzes aan het Oostfront tussen het zomer – en winteroffensief.

[10] W. Slim, *Defeat into Victory* (Londen 1956) p.3

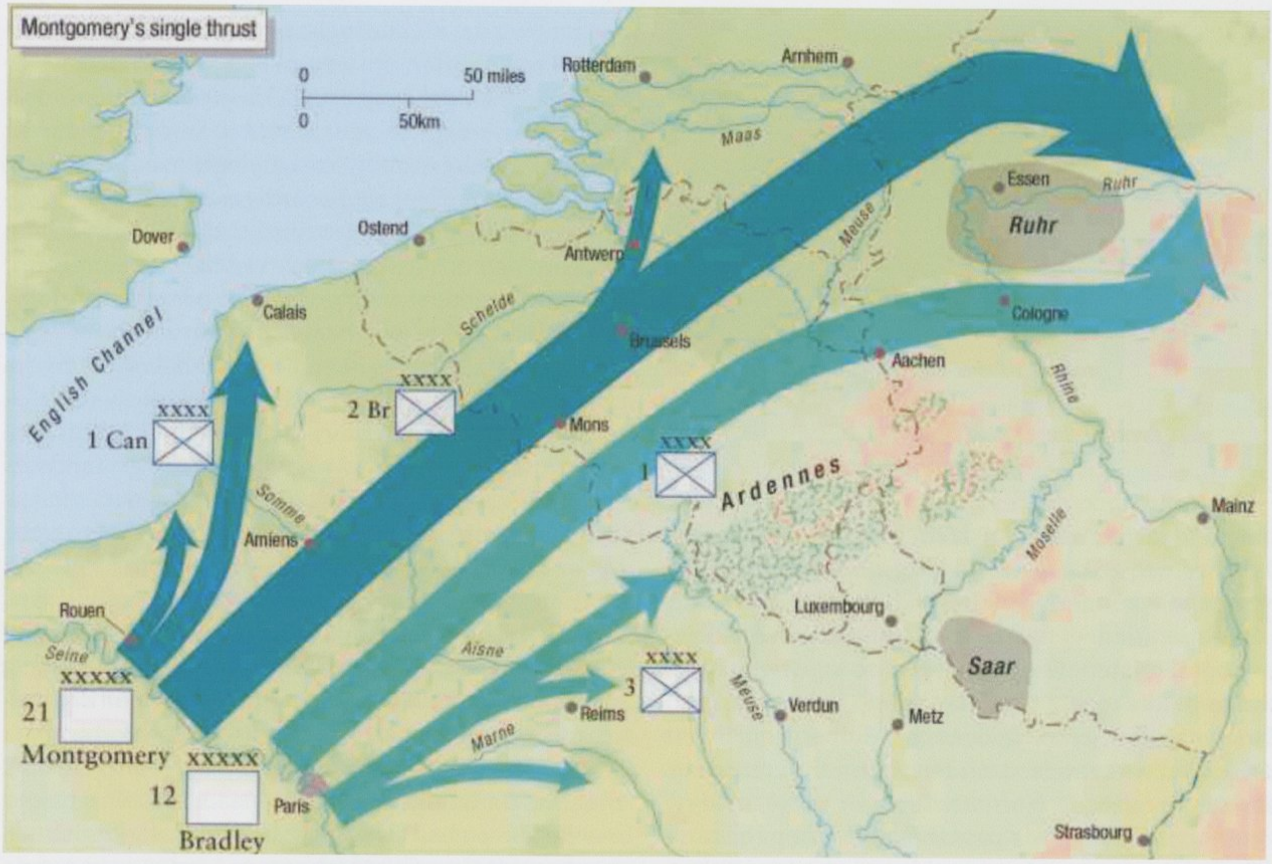

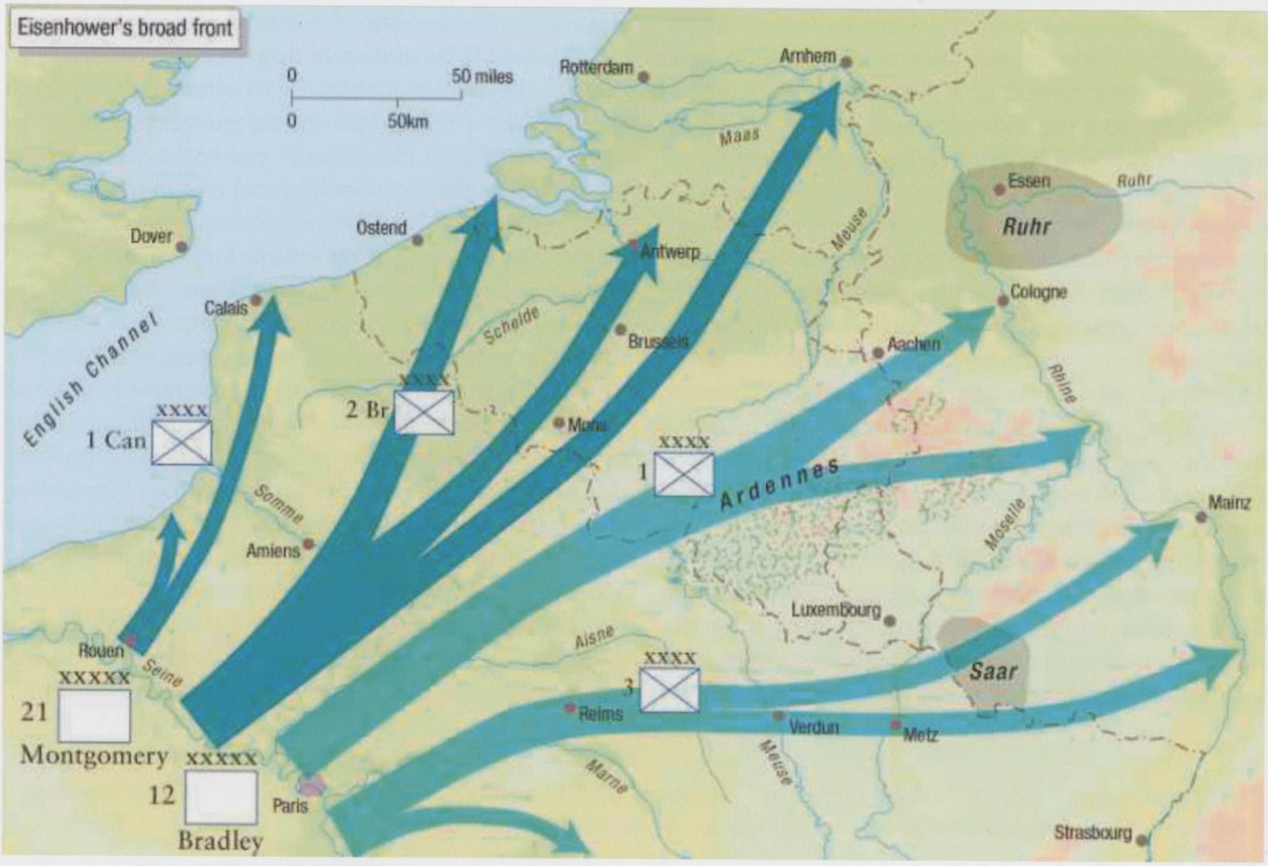

Eisenhower's Broad Front en Montgomery's Single Thrust. Deze twee kaarten geven wel perfect aan wat de plannen van Eisenhower en Montgomery waren. Let specifiek op het startpunt ten Zuiden van de Seine
Wikipedia

Het opperbevel van de landstrijdkrachten en strategisch-operationele keuzes

Terwijl deze achtervolging volop aan de gang was kwam midden augustus het moment naderbij dat Eisenhower het commando van de grondtroepen van Montgomery zou overnemen. In Normandië waren de krachtsverhoudingen tussen de Britse en Amerikaanse troepen nog enigszins gelijk. Maar het Verenigd Koninkrijk had de bodem van zijn reserves aan manschappen bereikt en de Britse legers zouden onvermijdelijk kleiner worden, terwijl de Amerikanen verzekerd waren van een continue stroom van verse divisies.[11] Het was onvermijdelijk dat dit Amerikaanse overwicht in een Amerikaans commando zou resulteren.

De geallieerden zagen zich nu geconfronteerd met de vraag hoe ze de onverhoopt grote overwinning in Normandië konden exploiteren hoewel ze op strategisch-operationeel niveau frictie ondervonden. Eerst en vooral misten de geallieerden de logistieke capaciteit om alle legers tegelijkertijd op te laten rukken. De haven van Cherbourg, de Britse Mulberry en directe bevoorrading over de stranden waren tijdens de statische operaties in Normandië voldoende geweest, maar nu de geallieerde pantserspitsen diep in Frankrijk doorstootten, was er onvoldoende transportcapaciteit. Dit probleem werd voor de Amerikanen verder gecompliceerd door de organisatorische inefficiëntie, waarin de Communications Zone (COMZ) tot op het hoogste niveau gescheiden was van de Amerikaanse legers in het veld en grotendeels zijn eigen gang kon gaan.[12] Even problematisch was het gebrek aan een duidelijk plan voor de verdere campagne. Het strategische doel van Eisenhower en het Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force (SHAEF) kwam neer op de volledige macht van de Anglo-Amerikaanse legers op het continent ontplooien en daarmee Duitsland verslaan. Operationeel was het plan dat het zwaartepunt ten noorden van de Ardennen zou komen te liggen en ondersteund zou worden door een stoot ten zuiden van de Ardennen, die op zijn beurt versterkt zou worden door de in Zuid-Frankrijk gelande Frans-Amerikaanse legers. Eisenhower hield vast aan dit concept en wilde nu zijn legers zo ver mogelijk Duitsland binnenkrijgen voor ze moesten herbevoorraden en reorganiseren. Montgomery was echter van mening dat het SHAEF-plan door de gebeurtenissen achterhaald was. Hij was van mening dat als alle logistieke capaciteit geconcentreerd zou worden om een massa van 40 divisies te ondersteunen de mogelijkheid bestond om ten noorden van de Ardennen door te stoten en de Ruhr vanuit het noorden en het zuiden te omsingelen en veroveren. Als dit Duitsland niet uit de oorlog zou slaan, kon hierna de weg naar Berlijn genomen worden en was er een kans om de oorlog in Europa in 1944 te beëindigen.[13] Met het verwijt dat Montgomery zo poogde de Amerikanen de loef af te willen steken, doen we hem tekort. Hij was eerst en vooral een professionele militair die zich door militaire argumenten liet leiden. Natuurlijk zou dit de Britten een verhoudingsgewijs grotere rol geven, maar die massa van 40 divisies zou grotendeels uit Amerikaanse divisies moeten bestaan.

Op 17 augustus stelde Montgomery zijn plan voor het eerst aan Bradley voor en had toen het idee dat de Amerikaan hiervoor openstond. Dit bleek tijdens de volgende conferentie op 20 augustus in Eisenhower's hoofdkwartier niet het geval te zijn: Bradley zag het zwaartepunt van zijn 12th Army Group en de geallieerde opmars bij Patton's Third Army en een opmars door de Saar richting Frankfurt liggen. Montgomery's chef-staf De Guingand gaf echter aan dat Montgomery andere ideeën had en kwam twee dagen later met een tegenvoorstel waarin Montgomery opnieuw hamerde op het idee alle beschikbare kracht in één hoofdaanval te bundelen.[14] De volgende dag – 23 augustus; op dat moment lagen alle geallieerde troepen nog ten zuiden van de Seine - bezocht Montgomery 's ochtends Bradley en 's middags Eisenhower om hen voor zijn plan te winnen en kreeg in ieder geval van Eisenhower te horen dat de 21st Army Group de steun van Dempsey's US First Army op zijn rechterflank zou krijgen om zo in ieder geval de verovering van Antwerpen mogelijk te maken. Ook kreeg Montgomery de steun van het First Allied Airborne Army toegewezen, maar met de duidelijke conditie dat Montgomery niet op meer steun hoefde te rekenen als hij deze luchtlandingstroepen niet zou gebruiken. Eisenhower schreef Montgomery op 24 augustus: 'We must prepare definite plans for the employment of the entire airborne force so as to speed up the accomplishments of the missions that you must attain rapidly in the North-East. Unless we use the Airborne Army....we will not be using all available assets and there would be no excuse for insisting upon the major part of Bradley's strength on the extreme left'[15]

[11] R. Neillands, *The Battle for the Rhine. Arnhem and the Ardennes: The Campaign in Europe* (Londen 2005)

[12] Ibidem, p.72

[13] Ibidem, p.33

[14] Neillands, *The Battle for the Rhine* 39; Ryan, *A Bridge too Far* p.67

[15] S. Ritchie, *Arnhem Myth and Reality. Airborne Warfare, Air Power and the Failure of Operation Market Garden* (London 2011) p.92

De aas achter de geallieerde hand

Dit brengt ons bij het laatste puzzelstuk in de besluitvorming: de geallieerde luchtlandingstroepen. Na de Duitse successen hadden zowel de Britten als de Amerikanen besloten om beide hun eigen luchtlandingsdivisies en de noodzakelijke luchttransportcapaciteit te vormen en hadden hier aanzienlijke mankracht en veel industrieel potentieel in geïnvesteerd. Om de landing in Normandië te ondersteunen waren vier divisies beschikbaar geweest, waarvan er drie waren ingezet[16] en één – de Britse 1st Airborne Division – in reserve was gehouden. Deze beslissing was gedeeltelijk op aanraden van de Britse Commander Airborne Troops Lieutenant General Frederick Browning genomen met het idee om in ieder geval één luchtlandingsdivisie direct beschikbaar te hebben om in te kunnen spelen op ontwikkelingen op het slagveld.[17] Dit bleek echter aanzienlijk lastiger dan verwacht; het moeizame verloop van de gevechten in Normandië maakte het te riskant om luchtlandingstroepen te gebruiken waarna de daarop volgende achtervolging door Frankrijk zo snel ging dat plannen verouderd waren voor ze uitgevoerd konden worden. Ondertussen was de direct beschikbare luchtlandingscapaciteit verder gegroeid en geconcentreerd in het *First Allied Airborne Army* (hierna FAA) onder de Amerikaanse Lieutenant General Lewis Brereton. Dit leger beschikte midden augustus over twee luchtlandingskorpsen met vijf direct inzetbare divisies en vormde op dat moment de enige direct inzetbare strategische reserve waar Eisenhower over kon beschikken.[18] In de historiografie is een duidelijke consensus over de enorme institutionele druk van boven en van beneden die op Eisenhower rustte om dit klaarstaande leger in te zetten. Deze divisies waren als het ware coins burning in SHAEF's pocket, maar ook binnen het FAA en vooral bij de 1st Airborne Division stonden de troepen te trappelen. Wat in de geschiedschrijving echter nauwelijks naar boven komt is dat het Airborne Army ook echt een direct beschikbare strategische reserve was en dat er heel degelijke militaire argumenten waren om die in te zetten. Elke militair historicus en goede bevelhebber weet dat een verse reserveformatie die op een kantelmoment het slagveld betreedt de doorslag kan geven.

De eerste luchtlandingsoperatie die Montgomery voorzag om zijn opmars te ondersteunen was Operation Linnet. Dit was een landing op korpsniveau met de Britse 1st Airborne en de Amerikaanse 82nd Airborne en 101st Airborne divisies in de omgeving van Doornik en had het wat vage doel om de vijandelijke communicatielijnen te verstoren en kansen te creëren om Duitse troepen te omsingelen. Kortom, op geen enkel gebied de strategisch beslissende operatie waarvoor het FAA was opgericht. De geallieerde opmars ging nu echter zo snel dat pantserspitsen de doelen van Linnet al bereikt hadden voor de operatie kon worden uitgevoerd en op 4 september werden Antwerpen en Brussel bevrijd. Er werd kort gekeken of het FAA ingezet kon worden om Walcheren te bevrijden in Operation Infatuate, maar dit werd door Brereton resoluut afgewezen wegens het aanwezige luchtafweergeschut en het terrein – de verliezen die de Amerikaanse luchtlandingsdivisies in Normandië in geïnundeerd gebied hadden geleden lagen nog vers in het geheugen. Ontevreden met de beslissing om de Britse 21st Army Group te ondersteunen, kwam het Amerikaanse contigent van het FAA met een Operation Linnet II ten bate van het Amerikaanse First Army, maar Bradley zag hier weinig heil in; hij wilde de transportvliegtuigen liever gebruiken om zijn troepen te bevoorraden. Onzeker of de Amerikaanse divisies nog tot zijn beschikking zouden staan, ontwikkelden Montgomery en Browning ondertussen Operation

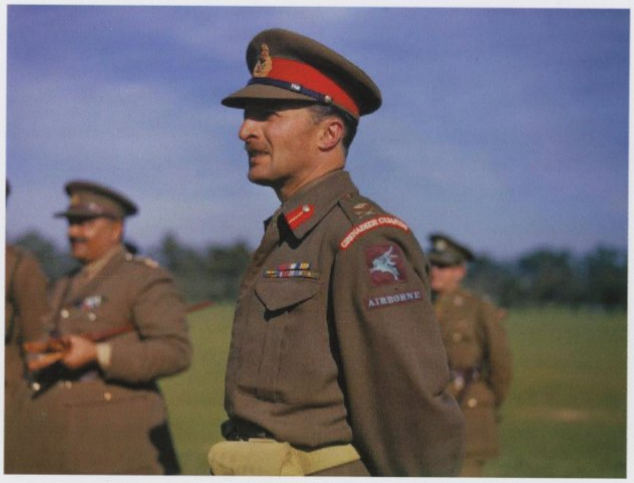

Frederick 'Boy' Browning; Ambitie of plichtsbesef? Frederick 'Boy' Browning was in 1944 in ieder geval actief aan het zoeken naar een missie voor 'zijn' Airborne
Publiek Domein.

[16] De Amerikaanse 82nd Airborne en 101st Airborne Divisions op het Cotentin schiereiland en de Britse 6th Airborne Division ten Oosten van de Orne.

[17] Ritchie, *Arnhem Myth and Reality* p.100

[18] De Amerikaanse 17th Airborne Division en de uit Normandië teruggenomen en op sterkte gebrachte 82nd en 101st Airborne Divisions en de Britse 1st Airborne Division en 52nd (Lowland) Division (Airlanding); de Britse 6th Airborne Division was net terug uit Normandië en was nog niet inzetbaar.

Comet: een luchtlanding door de Britse 1st Airborne Division en de Poolse 1st Independent Parachute Brigade met als doel de Maasbruggen bij Grave, de Waalbruggen bij Nijmegen en de Rijnbruggen bij Arnhem om zo het Britse Second Army over de Rijn te krijgen. Oorspronkelijk gepland voor 6 of 7 september begonnen er met het zicht op de zich herstellende Duitse verdediging twijfels te ontstaan of zo'n kleine strijdmacht dit wel aankon en Montgomery seinde op 7 september naar Eisenhower dat ze in persoon moesten overleggen over de situatie.[19] Drie dagen later kreeg Eisenhower tijdens die bijeenkomst Market Garden gepresenteerd: een aanval in Noord-Brabant, op de Maasbruggen bij Grave, de Waalbruggen bij Nijmegen en de Rijnbruggen bij Arnhem door een volledig luchtlandingskorps van de de Britse 1st Airborne en de Amerikaanse 82nd Airborne en 101st Airborne divisies, waarmee Montgomery het Second Army over de Rijn wilde krijgen. Precies zo'n gedurfd plan waar het FAA voor was opgericht en volledig in lijn met zijn hoop zijn legers zo ver mogelijk Duitsland in te krijgen voor ze zouden moeten hergroeperen.[20] Market Garden was geboren en eigenlijk niet meer te stoppen – behalve dan natuurlijk door de Duitsers.

Een perfecte operationele storm

Vanuit een strategisch-operationeel oogpunt, was het voor zowel Eisenhower als Montgomery logisch om het *First Allied Airborne Army* te gebruiken in Market Garden. Eisenhower greep de kans om deze strategische reserve in te zetten. Hij hoopte hiermee het Britse *Second Army* over de Rijn te krijgen voor zijn legers zich zouden moeten hergroeperen en herbevoorraden voor de beslissende aanval op Duitsland. Praktisch gezien was het Britse Second Army ook de enige geallieerde formatie die in september 1944 nog door in Engeland gestationeerde luchtlandingstroepen gesteund kon worden, omdat de opmars van de Amerikaanse First en Third Armies hen buiten het bereik van de in Engeland gebaseerde luchttransportcapaciteit had gebracht.[21] Montgomery moest op zijn beurt deze luchtlandingstroepen gebruiken wilde hij Eisenhower's steun krijgen voor zijn plan om met een geconcentreerde aanval door het gros van de Anglo-Amerikaanse divisies ten noorden van de Ardennen richting het Roergebied en verder door te stoten in de hoop de oorlog in Europa nog in 1944 te beëindigen.[22] Het operationele doel van Market Garden sloot hier naadloos bij aan: het vormde de noordelijke arm van een grootschalige omsingeling van het Roergebied door de gecombineerde Anglo-Amerikaanse legers. Feitelijk hoopte Montgomery operationeel succes uit te kunnen buiten om Eisenhower tegen wil en dank zijn strategie op te leggen.[23]

Dit strategisch-operationele kader is de basis om Market Garden te benaderen. De aanval op legerniveau met de drie korpsen van het Britse Second Army en het I Airborne Corps vormde de linkerflank van een veel groter Anglo-Amerikaans offensief op legergroepsniveau dat Montgomery tussen het IJsselmeer en de Ardennen had willen lanceren, maar dat na de desastreuze mislukking van Market Garden nooit verder tot wasdom is gekomen.

Want Market Garden was desastreus. De enorme strategisch-operationele druk om het nieuwe luchtlandingsleger in te zetten maakte het feitelijk onmogelijk om de vele tactische weeffouten – Hacketts Why? – in het plan kritisch te benaderen. De airlift die over meerdere dagen uitgesmeerd moest worden, landingszones die ver van de doelen lagen, de onderschatting van Duitse tegenstand, de onmogelijkheid om XII en VIII Corps klaar te hebben om de flanken van XXX Corps te dekken – alles was ondergeschikt aan de grotere belangen, ondanks het feit dat van het oorspronkelijke concept op 17 september niet meer dan een schaduw over was. In plaats van een mokerslag door drie legerkorpsen en één luchtlandingskorps, lag de grondaanval op de schouders van het XXX Corps en kwam het luchtlandingskorps binnendruppelen. Market Garden later uitvoeren of afgelasten was ondenkbaar, En het mag misschien hard klinken, maar de praktische vernietiging van de dappere 1st Airborne Division was nog wel het minst belangrijke gevolg van al deze weeffouten. Strategisch had dit nauwelijks gevolgen, omdat de geallieerden zelfs na dit verlies nog altijd over meer luchtlandingsdivisies beschikten dan ze luchttransportcapaciteit hadden. Veel belangrijker is dat Market Garden het vrijmaken van de Schelde en daarmee het gebruik van Antwerpen vertraagd heeft.[24] Onder histo-

[19] Ritchie, Arnhem Myth and Reality p.112

[20] Ryan, *A Bridge too Far* p.87-93

[21] Ritchie *Arnhem Myth and Reality* p.90-105

[22] Neillands, *The Battle fort he Rhine* p.88

[23] Dit biedt trouwens een interessante vergelijking met Rommels operaties in Noord-Afrika, waarin hij het OKW met operationele successen wist te verleiden tot meer steun dan oorspronkelijk gepland was.

[24] D. Zandee The Battle of the Westerschelde- Part 1 Militaire Spectator https://www.militairespectator.nl/thema/geschiedenis-operaties/artikel/battle-westerschelde-%E2%80%93-part-1

Arnhem Survivors Lower Rhine; De heroïsche restanten van een trotse divisie.
Publiek Domein.

rici is men het er nu over eens dat dit na de verovering van Antwerpen op 4 september Montgomery's absolute prioriteit had moeten zijn en dat de inzet van het Second Army dit proces zo goed als zeker zou hebben versneld. Maar dat is natuurlijk volledig achteraf gezien vanuit het comfort van een studeerkamer.
De grote vraag is wat Montgomery en Eisenhower aangerekend kan worden. Het is onvermijdelijk dat een bevelhebber vergissingen maakt. Het blijven mensen die snel moeten schakelen onder de grootst denkbare druk. Maar waar is de grens waarvan we kunnen zeggen dat een vergissing een fout wordt? Om te beginnen is er de beslissing om Market Garden te lanceren in plaats van de hele 21st Army Group op het vrijmaken van de Schelde te concentreren. Hier treft beiden blaam. Vaak wordt vergeten dat Eisenhower op 4 september aan de 'forces North-West of the Ardennen to secure Antwerp, reach the sector of the Rhine and then seize the Ruhr' als missie gaf.[25] Zowel Eisenhower als Montgomery dachten dat dit allemaal nog mogelijk was. Ze stonden begin september niet alleen in hun optimisme. Het idee dat Duitsland op instorten stond werd op dat moment wijd gedeeld; ook Bradley en Patton waren overtuigd dat ze met voldoende logistieke steun verder door zouden kunnen stoten. Het valt ook moeilijk kwalijk nemen dat noch Montgomery noch Eisenhower op 10 september niet inzagen dat de grote achtervolging afgelopen was en dat het tijd was voor consolidatie. Risico's nemen en de beschikbare reserve inzetten om net verder door te kunnen stoten is eerder goed dan af te keuren. Het is wel onacceptabel dat Market Garden hierdoor al tijdens de planningsstage vol weeffouten kwam te zitten, die in normale omstandigheden waarschijnlijk vertraging en het afgelasten van de operatie zouden hebben betekend. Het First Allied Airborne Army is zelf ook medeschuldig. Maar de grootste fout is dat Montgomery na het debacle in Arnhem het zwaartepunt van de 21st Army Group in het noordoosten hield. Het had Montgomery toen duidelijk moeten zijn dat het kantelpunt bereikt was en hij zich op het vrijmaken van Antwerpen had moeten richten.

Een imperfect wapen?

Uiteindelijk dringt zich de vervolgvraag op: kon een grote luchtlandingsoperatie tijdens de Tweede Wereldoorlog met lopende gemechaniseerde operaties gecoördineerd worden? Is Market Garden eigenlijk niet dat geniale plan dat net misging, maar één van die vele kansloze operaties die juist wel gelanceerd werd? Sinds de landing in Normandië was het ene na het andere plan, vaak van twijfelachtig nut of grenzend aan zelfmoord, gekomen en gegaan. Luchtlandingsdivisies zijn lastig in te zetten. Dit lijkt op het eerste gezicht vreemd. Wat is nu flexibeler dan een divisie die uit de lucht kan springen? Maar als gekeken wordt naar wat nodig is om een luchtlandingsactie te laten slagen, wordt het plaatje aanzienlijk minder rooskleurig. Er zijn geschikte landingszones nodig en deze moeten goed verkend worden. Men moet een goed beeld hebben van de te verwachten weerstand, want luchtlandingseenheden blijven heel kwetsbaar. Het stafwerk om een op maat gemaakt luchttransportplan op te stellen is enorm. En dan gaan we hier voorbij aan het weer, de hoeveelheid daglicht of de aanwezigheid van een maan en fundamentele eisen als luchtsuperioriteit en het enorme gevaar dat uitgaat van luchtafweergeschut. Al deze elementen worden exponentieel complexer naarmate de schaal van de operaties groeit. In statische operaties is het snel te gevaarlijk, omdat het onwaarschijnlijk is dat de gelande troepen snel ontzet kunnen worden, terwijl in een fluïde situatie. waarin operaties zich ontwikkelen met de snelheid van gemechaniseerde formaties, plannen al snel achterhaald zijn voor ze uitgevoerd kunnen worden. Waarschijnlijk is dit niet een antwoord dat Hackett graag gehoord zal hebben, maar in de Tweede Wereldoorlog waren luchtlandingstroepen zeker geen ongekwalificeerd succesverhaal.[26]

[25] Neillands, *The Battle for the Rhine* p.77

[26] M. De Vore, *The Airborne Illusion* (Cambridge MA 2004)

Van fort Ommerschans naar fort Toboali, de reis van een soldaat

Drs J.E. Gerbenzon

Door de eeuwen heen zijn er Nederlanders geweest die ver weg van huis als vrijwilliger het vaderland wilden dienen. Vaak was dat meer uit noodzaak dan uit plichtsbesef. Dit is het verhaal van een van hen.

Een lege staatskas en een ontwricht land. Dat was de situatie toen Willem I koning van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden werd. De armoede in het land was groot en er waren veel bedelaars. Rond 1818 leefde bijna een derde van de bevolking van liefdadigheid. Daarom werd in dat jaar de 'Maatschappij van Weldadigheid' opgericht. De drijvende kracht hierachter was Johannes van den Bosch, een generaal met veel bestuurlijke ervaring in Nederlands-Indië. Hij wilde in Nederland de armoede uitroeien. Het idee was dat de gegoede burgerij en het rijk betaalden voor grond en huisvesting en dat de armen door te werken in hun eigen onderhoud zouden voorzien. De Maatschappij kocht goedkope heidegrond en wilde het land ontginnen en de landbouwproductie stimuleren. Dat gebeurde door de inzet van de arme sloebers uit de steden én met gebruik van moderne landbouwtechnieken. Het leek in eerste instantie een gouden greep: meer binnenlandse voedselvoorziening, vernieuwende landbouwmethoden, minder overlast in de steden en tegelijk arme mensen helpen door ze discipline bij te brengen. Zij leerden een vak en konden in hun eigen levensonderhoud voorzien.

Gezicht op het gesticht voor binnen de Ommerschans van de achterzijde, 1819, J. van Genk, naar H. van Geelen, 1825-1835
Rijksmuseum Amsterdam.

Na 1840 blijkt het bedachte model niet goed te werken: de kosten waren hoger dan de opbrengsten. De discipline liet nogal te wensen over en de kolonisten hadden te weinig kennis van de landbouw. De nieuwe bemesting werkte niet goed, de gronden raakten uitgeput en er volgden misoogsten. Er ontstonden financiële en sociale problemen. Het experiment was mislukt, ten koste van het geluk van velen.

Fort Ommerschans

Ommerschans was een fortificatie ter bescherming van de zuidgrens van Groningen, Friesland en Drenthe. In de opzet van de Maatschappij van Weldadigheid kreeg het een nieuwe bestemming.
Het bedelaarsgesticht Ommerschans kwam in 1820 gereed. Centraal stond het hoofdgebouw, een twee verdiepingen tellend gebouw met een grote binnenplaats en met blinde buitenmuren. Het hoofdgebouw was bedoeld voor ongeveer 1.200 bedelaars. De mannen en vrouwen werden gescheiden. Op de binnenplaats en in bijgebouwen waren werkplaatsen ingericht. Er waren onder andere een smederij, een touwslagerij, een spijkermakerij en een timmerwerkplaats. Wie niet in staat was te werken werd gekort op zijn uitkering; wie extra werk kon verzetten had de mogelijkheid om meer te verdienen. Wie meer dan vijfentwintig gulden wist te sparen kon in aanmerking komen voor ontslag uit het gesticht.[1]
Jan Hendrik Gerbenzon was in 1842 een van de kolonisten. Hij was geboren op 15 februari 1817 in Leeuwarden. Vanaf 15 mei 1836 was hij als milicien in dienst bij het regiment Lanciers nr.10, eerst als dienstplichtige, maar al op 1 juni 1836 was hij overgegaan naar de Staande Armee voor de tijd van zes jaar en een maand. De Lanciers hadden het imago van een elitekorps, een verwijzing naar het befaamde korps Rode Lanciers van Napoleon.[2] Ze droegen een ijzeren gepunte lans van 2,67 meter lengte, een gebogen sabel, een karabijn van vier kilo en twee pistolen van elk twee kilo. Zwaar bewapend dus. In Nederland werden ze ook wel de Groene Lanciers genoemd, naar het groene uniform dat ze droegen.[3]
Zijn broer had als grenadier in de Tiendaagse Veldtocht gestreden en zijn oom in het leger van Napoleon. Het was dus niet vreemd dat hij in het leger terecht was

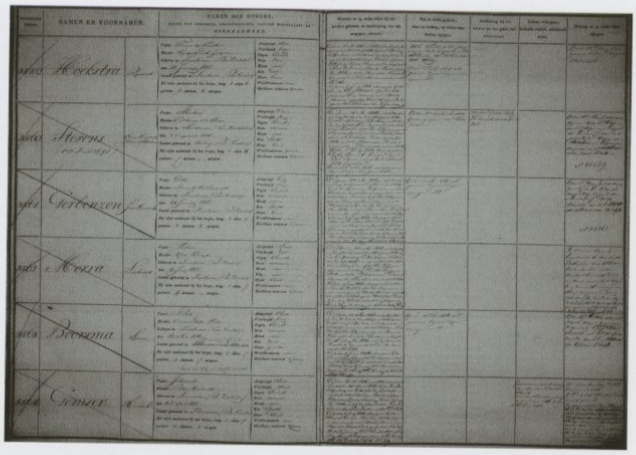

Vermelding van Jan Hendrik Gerbenzon in het Stamboek van de onderofficieren en manschappen van mindere graden van het Regiment Lanciers No 10.
Collectie auteur.

gekomen, ook al had hij eerder een opleiding tot zilversmid gevolgd. Volgens het signalement in het stamboek had Jan Hendrik bruin haar, blauwe ogen en was hij 1,78 meter lang. Hij kreeg voor het in dienst treden bij de Staande Armee een premie van twintig gulden.
Zijn zesjarige contract bij de Lanciers was op 30 juni 1842 afgelopen en kennelijk was het hem niet gelukt om zijn draai in de burgermaatschappij te vinden. Gelukkig is Jan Hendrik slechts een paar maanden in Ommerschans geweest. Hij was daar op 7 december 1842 aangekomen en deed vrijwel direct een verzoek om weer in militaire dienst te mogen treden. Zie de brief met het antwoord op zijn verzoek hieronder.
Dit verzoek werd snel gehonoreerd. Het Indische leger zat altijd om manschappen verlegen. Voor het weer in dienst treden kreeg hij een premie van 16 gulden.[4]
Hij moet geweten hebben dat het een hachelijk avontuur zou worden. De sterfte in de tropen was hoog en kon in sommige gevallen oplopen tot 25% van de manschappen in een jaar tijds. Ook dit contract zou normaal gesproken voor zes jaar zijn.

Koloniaal Werfdepot

Jan Hendrik is via het Koloniaal Werfdepot in Harderwijk gegaan. Per 1 november 1841 was hij soldaat bij de 3e divisie van 'het Algemeen Depot der Landmagt'.

[1] http://www.allekolonisten.nl.

[2] Het tweede Regiment Lanciers van de Keizerlijke Garde werd vanwege zijn uniform kleur aangeduid als 'Rode Lanciers' en was gerekruteerd uit onder andere de ontbonden gardetroepen van koning Lodewijk Napoleon.

[3] Het regiment Lanciers no 10 is opgericht in 1810. In 1819 is het korps guides te paard in dit regiment geïncorporeerd. In 1841 is het omgezet in het eerste regiment Lanciers en vervolgens in 1849 in het vierde regiment Dragonders. In 1881 is het omgezet tot het eerste regiment Huzaren.

[4] Ingekomen brieven; 5 maart 1818 - 29 december 1847, archiefnummer 0186, inventarisnummer 270 http://www.allekolonisten.nl.

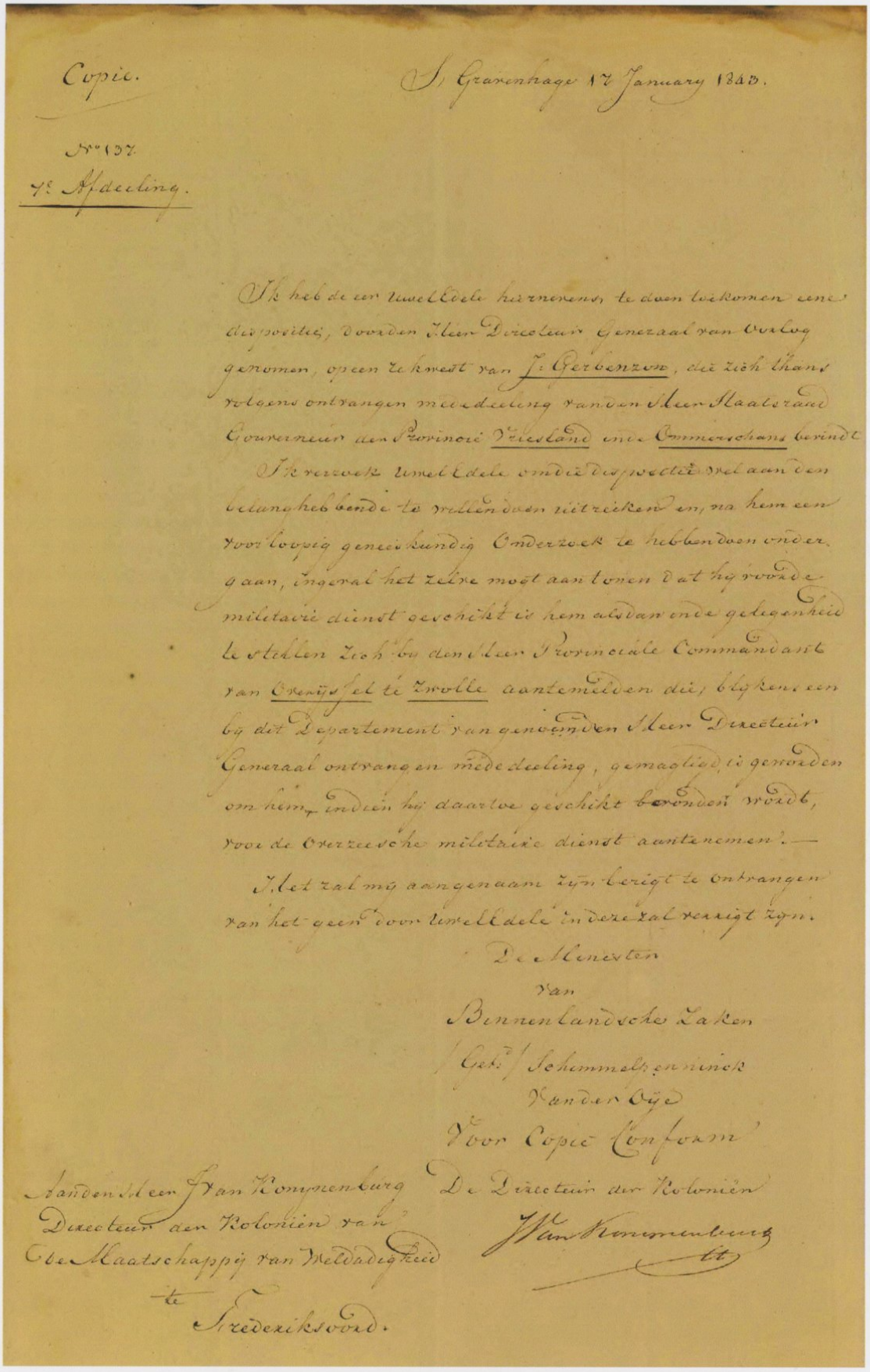

Copie.

's Gravenhage 17 January 1843.

N.o 137.
7.e Afdeeling.

Ik heb de eer Uwelldele hiernevens te doen toekomen eene dispositie, dezerden Heer Directeur Generaal van Oorlog genomen, op een verzoek van J. Gerbenzon, die zich thans volgens ontvangen mededeeling van den Heer Maalsraad Gouverneur der Provincie Friesland onder Ommerschans bevindt.

Ik verzoek Uwelldele omdit dispositie wel aan den belanghebbende te willen doen uitreiken en, na hem een voorloopig genees kundig Onderzoek te hebben doen ondergaan, ingeval het zelve moet aantoonen dat hij voor de militaire dienst geschikt is hem alsdan in de gelegenheid te stellen zich bij den Heer Provinciale Commandant van Overijssel te Zwolle aantemelden die, blijkens een bij dit Departement van genoemden Heer Directeur Generaal ontvangen mededeeling, gemachtigd is geworden om hem, indien hij daartoe geschikt bevonden wordt, voor de Overzeesche militaire dienst aantenemen.—

Ik het zal mij aangenaam zijn bericht te ontvangen van het geen door Uwelldele in deze zal verrigt zijn.

De Ministers
van
Binnenlandsche Zaken
(Get.) Schimmelpenninck
Van der Oije

Voor Copie Conform
De Directeur der Kolonien
J. Van Kinsbergen

Aan den Heer J. van Kampenburg
Directeur der Kolonien van
de Maatschappij van Weldadigheid
te
Frederiksoord.

Beslissing op verzoek van J. Gerbenzon om in overzeesche dienst te treden de dato 17 januari 1843, Drents Archief

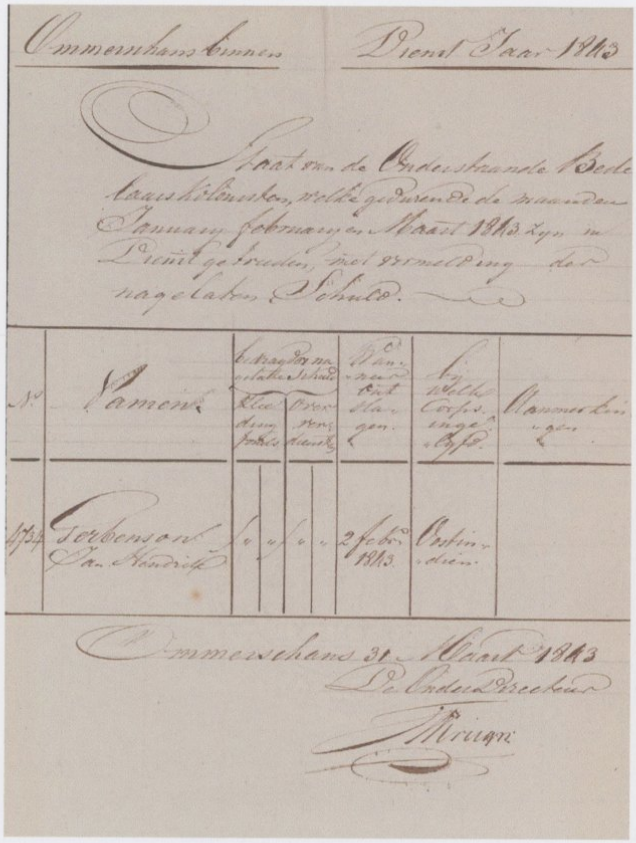

Moment van in dienst treden bij het Algemeen Depot der Landmagt op 2 Februari 1842
Drents Archief

Ingang van het Koloniaal Werfdepot in Harderwijk
Wikipedia

Het Koloniaal Werfdepot was het legeronderdeel dat in Nederland rekruten aanwierf en voorbereidde op de dienst bij het leger in de koloniën. Ze werden er in ongeveer zes weken opgeleid. Het Werfdepot viel onder het ministerie van Oorlog. Waren de rekruten eenmaal aan boord van het schip dat hen naar Indië zou brengen, dan vielen zij onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Koloniën. Want op 4 december 1830 was door gouverneur-generaal Johannes van Den Bosch, inderdaad dezelfde als die van de eerder genoemde Maatschappij van Weldadigheid, een nieuwe organisatie voor het leger in Oost-Indië vastgesteld. Dat was het begin van een afzonderlijk Oost-Indisch leger. In 1836 kreeg het leger het predicaat Koninklijk, op gezag van Willem I, maar dit predicaat werd bijna een eeuw niet gebruikt. Het overzeese leger werd lange tijd het (Oost-)Indisch Leger genoemd. Pas nadat minister-president Colijn in 1933 het Koninklijk Besluit van 1836 in herinnering had gebracht, werd de officiële benaming Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL).[5] In 1840 was het KNIL gegroeid tot een sterkte van bijna 20.000 man.

De reis naar indië

We kunnen de reis van Jan Hendrik redelijk reconstrueren. Op 5 juni 1843 was hij over water vanuit Harderwijk naar Hellevoetsluis vertrokken als onderdeel van een detachement van 170 man onder bevel van kapitein Jansen. Op 7 juni ging hij aan boord van het schip Koning Willem II, onder kapitein Leonard Christiaan Elize van den Brugh met bestemming Batavia.[6] Het schip was een driemaster en gloednieuw. Het was op 9 december 1840 te water gelaten op de scheepstimmerwerf van Fop Smit te Kinderdijk voor de Haagsche Reederij en varend voor B.J. Suermondt te Rotterdam. Het schip was 38,25 meter lang, 7,13 meter breed en had een diepte van 5,97 meter.[7] Het was een tweedeks gekoperde bark, maar in de documenten werd het soms

[5] Bij de grondwetsherziening van 1948 werd de naam voor het laatst nog veranderd in Koninklijk Nederlands-Indonesisch Leger.

[6] Bericht uit de Bredasche Courant van 1 juni 1843

[7] https://www.scheepsindex.nl/schip.php?i=5466

De Bark Koning Willem II, aquarel Jacob Spin (1806-1875).
Maritiem Museum Rotterdam

ook als fregat aangeduid. Het verschil was dat een bark op de achterste mast geen ra's had.[8] De tocht naar Indië ging via Kaap de Goede Hoop. Het voedsel zal niet al te best geweest zijn en met nauwelijks wasgelegenheid en één stel bovenkleding zal het er niet erg fris hebben geroken. Ze arriveerden op 7 oktober 1843 in Batavia na 117 dagen op zee te zijn geweest, met naast de troepen nog 9 passagiers aan boord.[9] De terugreis had hij te zijner tijd overigens zelf moeten betalen. Helaas voor hem is dat er nooit van gekomen ...

Toboali

Jan Hendrik kwam uiteindelijk in Toboali terecht.[10] Toboali is een stadje op het eiland Bangka, voor de kust van Sumatra.[11] Een paar decennia eerder was Nederland door Franse revolutionaire troepen bezet en omgevormd tot eerst de Bataafsche republiek (1795-1800), vervolgens het Koninkrijk Holland (1806-1810) en daarna werd het een deel van het Franse keizerrijk (1810-1813). Ondertussen hadden de Engelsen min of meer met instemming van de gevluchte stadhouder de Nederlandse koloniën bezet.[12] Bij de inname van Java door de Engelsen in 1811 had de toenmalige sultan van Palembang de Nederlandse staf op Bangka uit-

[8] Dit was een bezuinigingsmaatregel van de rederij, want een bark had minder bemanningsleden nodig dan een fregat

[9] Op 6 juli 1843 bevond het schip zich op 12 graden en 48 minuten Noorderbreedte en 25 graden en 30 minuten Westerlengte. en op 19 juli was de positie van het schip 10 graden en 15 minuten Noorderbreedte en 22 graden en 43 minuten Westerlengte. (Bericht met de positie van het schip, Journal de la Haye van 30 augustus 1843, respectievelijk volgens het Dagblad van 's-Gravenhage van 18 september 1843)

[10] Stamboek folio 6314; Staatscourant 13 juni 1855, Ministerie van Kolonien, staat van nalatenschappen afkomstig van onderofficieren en manschappen, behoord hebbende tot de landmagt in Oost-Indie (...)

[11] Toboali werd in het verleden geschreven als Toboalij en als Toeboelie. Bangka als Banka

[12] Willem V gaf de koloniale bestuurders het bevel om de Nederlandse koloniën tijdelijk aan de Britten over te dragen, om zo te voorkomen dat deze gebieden ook door de Fransen bezet zouden worden. Hij droeg de gouverneurs op om geen tegenstand te bieden aan Britse troepen die de gebieden kwamen bezetten. https://nl.wikipedia.org/wiki/Brieven_van_Kew.

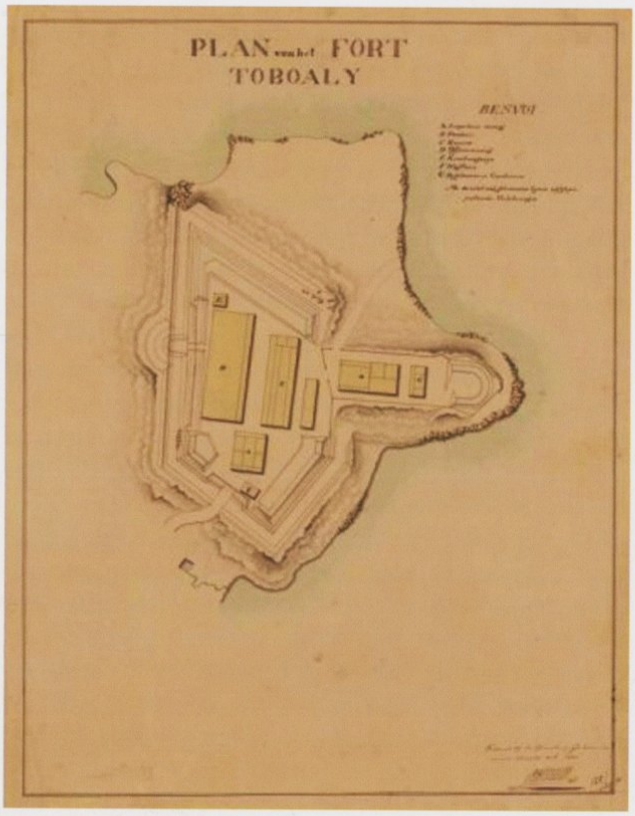

Het plan van het fort van Toboali. (Relik 06 september 2008)

gemoord. Hij werd kort daarna zelf door de Engelsen geëxecuteerd. Zijn opvolger stond Bangka in een verdrag van 17 mei 1812 af aan de Engelsen, maar uiteindelijk werd het bij het Engels-Nederlandse verdrag van 8 augustus 1814 geruild tegen Cochin in India. Officieel was Bangka nog VOC-bezit, maar aangezien de staat de schulden van de failliete compagnie had overgenomen, kwam het bezit in handen van de Nederlandse staat. Op Bangka waren nauwelijks wegen, het waren meer met de hand gekapte paden, die ongeschikt waren voor paarden. Het vervoer moest met draagstoelen gebeuren. Het lag erg geïsoleerd en was dunbevolkt. Er was verder een flink overschot aan mannen, niet verwonderlijk gezien het feit dat de vele Chinezen op het eiland gelukzoekende vrijgezellen waren die in de tinmijnen werkten.

Vlakbij het stadje Toboali lag een fort op een strategische heuvel op achttien meter hoogte aan een kleine rivier, aan de voet van de berg Bantilan, een berg met een piramide-achtige vorm. Het doel van dit fort was het verkeer op zee in de gaten te houden en de belangrijke tinproductie te beschermen tegen zowel piraten als tegen de Engelsen. Dat zeerovers een serieuze bedreiging vormden was al in mei 1819 gebleken toen het garnizoen, 40 man sterk, onder leiding van een 2e luitenant, door zeerovers aangevallen werd. Het stadje zelf werd toen verlaten en volledig geplunderd. Dichtbij werd er later een nieuwe stad, genaamd Sabang (of nieuw Toboali) gebouwd. In 1850 had Sabang 657 inwoners, waarvan 137 Bankanezen, 151 Maleijers en 59 Chinezen.[13] In oktober van dat jaar werd al een begin gemaakt met het herstel van het fort. De leiding daarvan had kapitein C. van der Wijck. Bij een poging om het leven van een inlandse vrouw te redden was Van der Wijck eerder aangevallen met een klewang en hij was net van zijn verwondingen hersteld.[14] Hij werd belast met het ontwerp en de start van de bouw van het fort. Het moest onderdeel worden van een verdedigingsstelsel van Bangka. De daadwerkelijke bouw werd echter door H.W. van Waeij, kapitein der genie, onder dekking van 300 man en acht stukken geschut, geleid. De bouw duurde in totaal 15 maanden en in die tijd werden ze driemaal aangevallen. Zo werd op 24 december een aanval gedaan met negen prauwen onder de vlag van Raden Ali, een lid van de familie van de Sultan van Palembang. Deze aanval was onderdeel van een grotere opstand tegen de Nederlandse aanwezigheid op Banka, met als doel de inkomsten uit de tinmijnen veilig te stellen. Zij begonnen met een kanon de zuidkant van het fort te beschieten. Vanuit het fort werd met drie kanonnen het vuur beantwoord en daarmee werd de landing onmogelijk gemaakt. 33 andere prauwen wisten echter ten westen van Toboali te landen, maar een detachement van 30 man wist hen terug te drijven, waarmee de aanval was afgeslagen.[15]

Het fort, een zogenaamde redoute, werd in 1820 gebouwd en bestond uit een inspecteurs woning, een pakhuis, een officierswoning, een wachthuis, een kruitmagazijn, een kazerne en wat bijgebouwen[15] Volgens de *Staatscourant* van 1851 waren er vijf paallantaarns toegezegd als verlichting.[16] Dat geeft wel aan hoe klein het complex was.

In november 1820 kwam er een versterking van 150 Europese flankeurs en inlandse fuseliers, waardoor de sterkte tot 450 man toenam. In totaal was er een compagnie infanterie, een compagnie pioniers, een detachement artillerie en een halve compagnie flankeurs. Het fort was echter gepland voor 110 man. De gevol-

[13] *Geneeskundig tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, 1854.

[14] Van der Wijck werd later generaal-majoor en tijdelijk bevelhebber van het Indische leger.

[15] *Verhaal van den Palembangschen oorlog van 1819 -1921*, De militaire spectator 1842, 10e jaargang, p. 15

[16] *Verre Forten, vreemde kusten. Nederlandse verdedigingswerken overzee*, onder redactie van Kees Ampt, Ad Littel en Erwin Pass; H.M. de Lange. *Het eiland Banka en zijne aangelegenheden*, 's Hertogenbosch, april 1850, pp.68, 69.

Overblijfsel van de Redoute van Toboali
Kristanto Januardi

gen waren te voorspellen: de mannen lagen te dicht op elkaar en al snel werden er veel ziek.
In juni 1821 was er weer een aanval van piraten met 56 prauwen. De aanvallers riepen: 'Marisini kaloe brani, Blanda Kaphir, makan babi!' (Kom hier als je durft, Hollandse ketters, spekvreters!). Ook deze aanval werd afgeslagen, mede met de hulp van 150 Chinese arbeiders, want het merendeel van de Hollandse soldaten was nog ziek. Van de in totaal 600 man zijn er nog geen 50 gezond gebleven.[17]

De volgende eigentijdse beschrijving van het fort is ontleend aan H.M. Lange, Het eiland Banka en zijne aangelegenheden [18]
'De post te Toboali, is bezet met 60 man infanterie en eenige artilleristen, met eenen kapitein-kommandant benevens eenen tweeden luitenant. Deze post levert een detachement van een inlandschen sergeant met twaalf inlandsche fuseliers voor de bezetting van Billiton, dat om de drie maanden wordt verwisseld. De militaire posten bestaan uit vierkante redouten voorzien van eene borstwering met graszoden en aarde opgetrokken, en van eene drooge gracht omgeven; over's hoeks hebben zij twee circulaire bastions, ieder met één kanon bewapend, zoo dat de vier zijden kunnen bestreken worden. De gebouwen binnen deze verschansingen zijn uit hout zamengesteld en met atap gedekt, met uitzondering van het buskruid-magazijntje, dat gewoonlijk van steen of van leem opgetrokken en met pannen gedekt is. De gebouwen binnen de redouten bestaan doorgaans, behalve uit dit buskruid-magazijntje, uit eene kazerne, eene woning voor den kommandant, eene wacht, het gouvemementspakhuis, enz. Op enkele plaatsen is het pakhuis buiten de redoute, en op een paar plaatse woont ook de administrateur van het distrikt binnen de sterkte.'
De staat van het materieel liet nogal te wensen over: '... waren die posten, toen ik mij op Banka bevond (1843-1846), niet in zoodanigen staat, als men dit op zulk eene belangrijke bezitting zoude verwachten, en als noodig is, om ten aanzien hunner veiligheid steeds volkomen gerust te kunnen zijn. De onvoldoende staat van verdedigbaarheid dezer posten was tendeele gelegen in hunne ondoelmatige zamenstelling, waarop later zal worden teruggekomen, maar ten deele ook in den hoogst gebrekkigen staat van het geschut op sommige plaatsen zoodanig, dat, op enkele posten, de rolpaarden der ijzeren kanonstukken dermate waren vergaan, dat men geen schot konde doen, zonder gevaar van ze te zien in een storten ... De gouvernements-pakhuizen staan hier buiten de sterkte, aan den voet van den vermelden heuvel, en kunnen goed beschermd worden. Ook de administrateur woont buiten de verschansing. Hier ter plaatse is ook eene militaire infirmerie, met eenen officier van gezondheid; behalve de zieken van het garnizoen, worden ook die van de bezetting te Koba hier verpleegd ...'[19] Of Jan Hendrik bij krijgsverrichtingen betrokken is geweest, is niet bekend. Ook in 1847 en in 1851 waren er nog botsingen met zeerovers, waarbij moet worden aangetekend dat ook de plaatselijke vissers bij tegenvallende vangsten hun toevlucht namen tot zeeroverij.
Waarschijnlijk heeft Jan Hendrik zijn laatste dagen in de infirmerie doorgebracht. Het is niet bekend waaraan hij in Toboali is overleden, maar er heerste destijds beriberi in de omgeving en een hoog percentage van de zieken overleed aan de gevolgen daarvan.[20] In maart 1855

[17] Staatscourant van 1851.

[18] H.M. de Lange pp 68, 69

[19] Geneeskundig tijdschrift voor Nederlandsch-Indië uit 1854, door L. Lindman met de titel: "Op het eiland Banka waargenomen beriberi gedurende het jaar 1853". In 1854 was J.F. Gijsbers officier der gezondheid 2e klasse voor de civiele geneeskundige dienst in Toboali. In 1854 kwam er geen enkel geval van beriberi voor

[20] Ibidem.

was S.H.A. Begeman Officier van gezondheid 3e klasse in Toboali. Hij meldde dat beriberi bij 16 personen voorkwam en dat deze zich eerst had voorgedaan onder de Europeanen van het detachement. Later verspreidde de ziekte zich onder de Chinese mijnwerkers, terwijl de inlandse soldaten en de inlanders er weinig last van leken te hebben. Nu weten we dat beriberi geen besmettelijke ziekte is, maar veroorzaakt wordt door een tekort aan vitamine B1. Op Banka waren er in 1848 23 Europese officieren en 234 Europese manschappen en onderofficieren. Er stierven er 13, dus een mortaliteit van 1:19.[21]

Jan Hendrik heeft op 29 september 1853 zijn laatste adem op veel te jonge leeftijd uitgeblazen en hij heeft zijn vaderland nooit meer teruggezien. Geïsoleerd van familie in een uithoek van een kolonie zal hij geen fijne tijd hebben gehad. Hij liet een bedrag van vier gulden en tachtig cent na aan zijn ouders. En zoals we kunnen zien in de publicatie in de Staatscourant was hij niet de enige die op jonge leeftijd is overleden in de Oost.

Namen en voornamen der personen uit welker nalatenschap de saldo's herkomstig zijn.	Geboorte-plaats.	Laatste woonplaats.	Ouder-dom.	Uit Nederland vertrokken			Overleden		Graad waarin overleden.	Namen der ouders.	Gelde-lijk bedrag.
				met het schip	den	als	den	te			
van Dijck,	Terheide	Leyden	Aug. 1809	de Beurs van Rotterdam	7 Oct. 1839	soldaat	1 Junij 1853	Oenarang	soldaat	Hendrikus en Anne Crund	f 4.75
Dreef, Jonas	Leyden	Leyden	25 Febr. 1825	Jeannette Philippine	10 Nov. 1848	idem	25 Sept. »	Samarang	korporaal	Jonas en Cornelia Sprenger	2.87½
Davion, Ludovicus Johannes	Tilburg	Teteringen	29 Maart 1810	Barend Willem	6 Maart 1849	idem	10 Mei »	idem	cavalerist	Johannes en Pieternolla Krul	2.87½
Drogendijk, Daniel	den Bommel	Rotterdam	1 Oct. 1822	Soolo	24 Jan. 1853	idem	26 Oct. »	Weltevreden	kan. 2e kl.	Teunis en Maatje Gordon	1.46
Dassen, Franciscus	Maastricht	Maastricht	13 Julij 1816	Gerardus Jacobus	12 Aug. 1850	idem	11 Aug. »	Buitenzorg	sap. 2e kl.	Leonardus en Maria Helena Theresia Simaijs	1.95
De Jardin, Wilhelm	Arlon	in Belgis. dienst	26 Nov. 1816	Sara Lydia	17 April 1847	idem	5 Nov. »	Weltevreden	korporaal	Joseph en Maria Wirtz.	2.03
Dikkeboom, Cornelis	Haarlem	Haarlem	8 Junij 1818	Delft	20 Aug. 1841	idem	8 Febr. »	Palembang	sap. 1e kl.	Cornelis en Jannetje Roozenboom	4.50
Dijk, Hermannus	Heerde	Heerde	26 Febr. 1821	Flevo	22 Julij 1851	idem	6 Dec. »	Weltevreden	soldaat	Simon en Hendrika Bulleman	1.62½
Dukaat, Frederik	Macassar	Samarang	22 Junij 1829	in Oost-Indie in dienst getreden als		idem	18 Nov. »	Ngawie	idem	Frederik en Catharina Porver	4.91½
Delanoye, Henry	Leuven	Venlo	11 Maart 1811	Presid. Schimmelpenninck	6 Febr. 1837	korporaal	7 Mei »	Padang Pandjang	sergeant	Nicolaas en Marie Catharina Maleor	1.81
Devillers, François	St. Hubert	Antwerpen	21 Maart 1805	Heemskerk	13 Junij 1839	idem	29 Oct. »	Banda (Molukko's)	idem	Jean en Marie Victor Carpentier	4.66½
Eijkhoff, Willem	Gouda	Gouda	31 Aug. 1834	de Schelde	8 Julij 1853	soldaat	8 Dec. »	Soerabaija	soldaat	Pieter en Agatha Reijne	0.83
Elskamp, Jan	Apeldoorn	Zwolle	14 April 1815	Osiris	22 Maart 1847	korporaal	29 Junij »	Weltevreden	idem	Hermen Jansen en Jannetje Hendriks Pol	0.25
Eeuwijk, Pleun	Almkerk	Almkerk	11 April 1820	Anthony	29 Sept. 1846	soldaat	8 Maart »	idem	korporaal	Geertruij Eeuwijk	3.81
Frohn, Heinrich Philipp Rudolph	Göttingen	Göttingen	27 Junij 1817	Generaal List	22 Julij 1845	idem	12 Sept. 1852	Muntok (Banka)	soldaat	Augusten Friederike Holzpager	4.16½
Funcke, Friedrich Jacob	Gustedt	Gustedt	17 Nov. 1818	Prins Maurits	9 Julij 1849	idem	11 Maart 1853	Amboina	kan. 2e kl.	Mattheus en Elisab. Schrasvem	4.58
Fletterman, Johannes Hendrik	's Gravenhage	's Gravenhage	8 Febr. 1819	Elisabeth en Antoinette	3 Aug. 1842	idem	27 Dec. »	idem	soldaat	Daniel en Alida van der Ster	1.24
Flamink, Josephus	Banjoemaas	Samarang	6 Dec. 1834	in Oost-Indie in dienst getreden als		idem	21 Julij »	Weltevreden	idem	Gerhardus en Laijem	4.42½
Farras, Martinus	Utrecht	Utrecht	6 Sept. 1811	de Zeemeeuw	3 Nov. 1825	idem	22 Nov. 1852	Painan (Sumatra's Westkust.)	idem	Martinus en Maria Kompeer	3.54
Gerling, Jan Hendrik	Zuid- en Noord-Schermer	Beemster	16 Jan. 1820	Stad Utrecht	9 April 1843	idem	3 Julij »	Djoengoet (Palembang)	korporaal	Hendrik Hermanus en Aaltje van Leijen	1.55
Gilbert, Philippus	Leuven	in Belgis. dienst	onbekend 1815	Barend Willem	12 Junij 1847	idem	10 Oct. »	Palembang	soldaat	Hendrikus en Anna Catharina van der Vloet	2.60
Geesman, Matthijs	Leyden	Veenhuizen	28 Aug. 1830	Sara Alida Maria	6 Mei 1851	idem	13 Junij 1853	Macassar	cavalerist	Caspar en Antje Hardenbol	3.86
van Gelder, Jan Hendrik	Ophemert	Ophemert	1 Julij 1825	Fop Smit	23 April 1852	idem	1 Oct. »	Salatiga	idem	Johannes en Johanna Ral	3.00
Gaine, François	St. Martin	Morannis	22 Aug. 1819	Johanna Maria Christina	7 Sept. 1849	idem	28 Maart »	Maros	korporaal	Antoine en Françoise Geron	4.77½
Graveleijn, Marinus	Zierikzee	's Hage	21 Oct. 1815	Sara Johanna	10 Nov. 1848	idem	12 Sept. 1852	Batoeroesak (Banka)	soldaat	Leendert en Joppa Beukelaar	4.46½
de Graauw, Johannes Pieter	Leyden	Leyden	6 Mei 1818	Japan	10 Nov. 1848	idem	24 Aug. 1853	Amboina	fourrier	Jesaias en Lijdia de Haan	1.52½
Gijs, Jacques Jean	Wommelghem	Wommelghem	21 April 1825	Rotterdam	6 Nov. 1847	idem	8 Febr. »	Padang	soldaat	Jean Baptiste en Marie Collette Beckx	1.21
Gosman, Hendrik Cristiaan	's Hage	's Hage	6 Oct. 1825	Samarang	11 Oct. 1852	idem	13 Maart »	afgevoerd, vermoedelijk verdronken	idem	Hendrik Christiaan en Johanna Gesina Hiddinga	1.61
Goudt, Pieter Johannes	Amsterdam	Amsterdam	15 Mei 1819	Stad Dordrecht	17 Dec. 1848	idem	8 April »	Soerabaija	idem	Pieter en Henriette Sophia Margaretha Hilke	3.36
Glaser, Eduard Ludwig Christian Jacob	Darmstadt	Darmstadt	28 Oct. 1824	Admiraal Tromp	27 Jan. 1846	korporaal	12 Febr. »	Weltevreden	korporaal	Gotthelf Leberecht en Margaretha Freij	2.64
van Galen, Willem	Arnhem	Arnhem	25 Maart 1821	Fop Smit	23 April 1846	soldaat	31 Aug. »	idem	sap. 1e kl.	Wilmina van Galen	3.87½
Gerbens, Jan Jansen	Groningen	Leyden	15 Aug. 1811	Bernard Hertog v. Saksen-Weimar	11 Junij 1845	idem	15 Sept. »	idem	soldaat	Jan en Hendrica Ailderts	1.16½
Galles, Didrik Vincent	Batavia	Batavia	3 Sept. 1831	in Oost-Indie in dienst getreden als		ziekenoppasser	1 Nov. »	idem	zieken oppasser	Pieter en onbekend	1.08
de Graaff, Jan	Alkmaar	Alkmaar	10 Junij 1809	Sara Lydia	17 April 1847	soldaat	2 Aug. »	Palembang	korporaal	Willem en Heintje Bouwer	3.48
Groulart, Simon Jean Josephe	Verviers	Verviers	1 Jan. 1812	Lucipara's	18 Mei 1844	idem	10 » »	idem	soldaat	Simon Jean Josephe en Jeannette Christine Storm	4.95
Gillet, Pieter Franciscus	Haarlem	Haarlem	6 Mei 1824	Constantia	29 April 1851	korporaal	18 Dec. »	idem	korporaal	Franç. en Anna Maria de Graaff	4.92½
Goedraad, Krijn	Delft	Leyden	10 Sept. 1827	Prins Maurits	21 Junij 1851	idem	22 Julij »	Weltevreden	serg.-maj	Jacobus en Trijntje van Eijk	0.03
Gerritsen, Herman	Loenen	Utrecht	9 Aug. 1806	Margaretha Ida	12 Nov. 1848	soldaat	9 Febr. »	Kedong Kebo	soldaat	Berend en Geertui Woonders	3.10
Gerbenzon, Jan Hendrik	Leeuwarden	Leeuwarden	15 Jan. 1817	Koning Willem II	12 Junij 1843	idem	29 Sept. »	Toboalij (Banka)	idem	Olbe en Dieuwke v. Emmenes	4.80
Groot, Kornelis	Zijpe	Zijpe	22 Sept. 1811	Prins Maurits	9 Julij 1849	idem	7 Nov. 1850	Muntok (Banka)	kan. 2e kl.	Kornelis en Diedifje Luit	2.58
Gebert, Mathias	Westerhausen	Alkmaar	21 Sept. 1810	Delft	29 Aug. 1846	idem	27 Julij 1853	Timor (Koepang)	kan. 1e kl.	Joseph Michaëlen Eva Horning	1.94
Hoogstoel, Dominicus Louis	Gent	Gent	10 Mei 1817	Willem Barendsz.	27 Oct. 1846	idem	20 Dec. 1852	Solok (Sumatra's westkust)	kan. 2e kl.	Andreas en Zwane Ladrive	4.12½
Huismann of Heusmann, Friedrich Ignatz Anton	Damme	Oldenburg	30 Aug. 1808	Batavia	6 Mei 1843	idem	7 Sept. 1853	Tebing Tingie	soldaat	Alexander en Anna Maria Wempe	4.66½
Haddenbach, Jan Willem	Arnhem	Arnhem	19 Dec. 1826	Sara Alida Maria	6 Mei 1851	idem	27 Nov. »	aan boord stoomb. *Borneo* in de Landek rivier (Born.)	idem	Gerardus en Johanna Barta de Waal	3.66½
Hoppenbrouwers, Adriaan	Oirschot	Oirschot	9 Mei 1824	Sara Johanna	10 Nov. 1848	idem	14 Mei »	Sambas (Borneo)	korporaal	Jan en Wilhelmina van Hout	3.00

Staatscourant van 13 juni 1855

De invoering van de nieuwe Personeelsstructuur Schepelingen bij de Koninklijke Marine en de uitwerking daarvan voor de kok, hofmeester en bottelier

Drs. Rein de Lange

Het eerste signaal dat een herstructurering van dienstvakken bij de Koninklijke Marine noodzakelijk was, werd in 1965 door Schout-bij-nacht J.B.M.J. Maas afgegeven. Reden was dat de marine moeite had om personeel te vinden voor het opvullen van openstaande vacatures. De verscheidenheid aan dienstvakken werd door Maas als rommelig en inefficiënt ervaren, waardoor de instroom van nieuw personeel stagneerde.[1] Daarbij kwam begin jaren zeventig van de twintigste eeuw de wens van het kabinet om het personeelsaantal bij de diverse krijgsmachtsonderdelen te reduceren. Dit resulteerde in 1976 bij de marine tot het invoeren van de nieuwe Personeelsstructuur Schepelingen (PSS).[2] De nieuwe PSS creëerde vijf mega-dienstvakken waar de kleinere subdienstgroepen werden samengevoegd. In dit artikel wordt de invoering van de PSS in zijn algemeen bij de Koninklijke Marine en het samenvoegen van de dienstvakken kok, hofmeester en bottelier naar het kerndienstvak Logistieke Dienst Verzorging (LDV) in het bijzonder verder onderzocht en beschreven.

VADM J.B.M.J. Maas (geb. 1914, overl.1972) bevelhebber der zeestrijdkrachten en chef Marinestaf van 1968-1972.
NIMH

Rol van de overheid

In 1965 werd door Schout-bij-nacht Maas al aangeven dat het tijd werd om de personeelsstructuur bij de Koninklijke Marine aan te passen. Door de rommelige structuur van allerlei kleine dienstvakken kostte het de marine veel tijd om de juiste mensen te vinden.[3]
In eerste instantie bleef het bij een constatering en werden er nog geen concrete hervormingen doorgevoerd. Begin jaren zeventig van de vorige eeuw werd de organisatiestructuur van de drie krijgsmachtsonderdelen echter kritisch onder de loep genomen door de overheid. In opdracht van Minister van Defensie De Koster werd gezocht naar mogelijkheden voor de doorvoering van een grootschalige reorganisatie die alle legeronderdelen zou omhelzen. Het idee was de top van de land-, luchtmacht en marine te laten samenvloeien. Feitelijk zou de defensietop meer een uitvoerende taak krijgen dan dat er nog op beleidsontwikkeling zou worden geacteerd.[4] De reorganisatie startte in 1967 met het

[1] W.J.E. van Rijn, *Overstag en toch op koers. De Koninklijke Marine en haar personeel 1945 – 2005* (Franeker 2015) 324.
[2] Ibidem.
[3] Ibidem.
[4] L. Brouwer e.a. *Tussen vloot en politiek. Een eeuw marinestaf 1886-1988* (Amsterdam/Dieren 1986) 234.

Wervingsadvertentie van de Koninklijke Marine voor nieuw personeel uit 1969. Let op de nadruk die nog wordt gelegd op de veelheid van functies die beschikbaar zijn.
Nieuwsblad van het Noorden (31-05-1969)

doorvoeren van een nieuwe matrixorganisatie bij de top van het gehele defensieapparaat.[5] Onder het kabinet Biesheuvel (1971–1973) was al opdracht gegeven tot een personeelsreductie bij de defensieonderdelen. Onder het kabinet Den Uyl (1973–1977) werd dit personeelsbeleid verder doorgevoerd waarbij het doel was om tot 1982 de afgesproken personeelsreductie te realiseren.[6] Door het implementeren van een nieuw personeelsstructuur verwachtte de overheid meer grip te krijgen op het defensiebeleid en door samenwerkingsverbanden tot een efficiënter, en dus kostenbesparende, werkwijze te komen.

Invoering van de Personeelsstructuur Schepelingen

Na langdurig gediscussieerd te hebben en na menig onderzoek gaf de Admiraliteitsraad in 1976 een akkoord op de invoering van een nieuw personeelsstructuur bij de Koninklijke Marine. De sterktevermindering bij de schepelingen zou hoofdzakelijk beperkt blijven tot de rangen van matroos. Doordat er geavanceerdere schepen in aanbouw waren, ontstond er een vraag naar een hoger gekwalificeerd middenkader. Om aan de verwachte vraag aan gekwalificeerd personeel te voldoen, was één van de voorgestelde maatregelen om de personeelsstructuur te herzien. Het doel van deze herziening was, naast de oogmerken van onderwijs-technische en economische aard, het verkrijgen van een meer beperkt aantal grotere dienstgroepen, waardoor mede de gewenste verbetering in het carrièrebeleid kon worden verkregen.[7] De bezuinigingen waren in opdracht van de Tweede Kamer die de personele bezetting structureel te groot achtte.[8] Samenvoegen van dienstgroepen kon vanuit het oogpunt van de Kamer leidden tot efficiëntere inzetting van personeel. Uitgangspunt bij deze herziening was dat er een nieuwe indeling kwam in dienst- en subdienstgroepen.[9] Op hoofdlijnen hield de nieuwe structuur in dat de verschillende dienstvakken in de Koninklijke Marine werden teruggebracht naar vijf dienstgroepen. Deze bestonden uit: operationele, technische, logistieke, wapen-technische diensten en de mariniers. Deze dienstgroepen bestonden op hun beurt weer uit een aantal subdienstgroepen. De Logistieke Dienst Verzorging (LDV) werd één van deze subdienstgroepen en viel onder de Logistieke Dienst. De LDV was op haar beurt een samenvoeging van de functies van kok, hofmeester en bottelier.
In 1977 werd de geleidelijke invoering van de nieuwe PSS doorgezet. Deze herziening was in het bijzonder gericht op het verbeteren en aanpassen van het opleidings- en carrièrebeleid. Hierbij stond voorop het streven naar handhaving van de motivatie van het marinepersoneel.[10] De leiding van de Koninklijke Marine communiceerde zelf richting haar personeel dat de verdergaande technische ontwikkelingen de belangrijkste reden waren om voor een nieuw personeelsstructuur te kiezen.[11] Uitgangspunt was dat de herindeling geen nadelige invloed mocht hebben op de carrièregang van het personeel dat hiermee te maken kreeg.[12] De wijzigingen die werden doorgevoerd hadden echter gevolgen voor het zittend personeel op hun mogelijkheden tot bevordering. Zo werd de selectiemethode voor toelating tot een onderofficiersopleiding aangepast. Voorheen gold nog het principe van 'de oudste van de besten'. Dit werd veranderd in 'de beste'. Bevorderen op basis van anciënniteit werd losgelaten. De matroos die een aantal keren niet door de selectietesten heen kwam, kon op vrijwillige basis de marine verlaten. Deed hij dat op of voor zijn dertigjarige leeftijd, dan ontving hij een exit-premie. Wenste hij niet gebruik te maken van deze regeling dan kon hij op

[5] Ibidem, 191-192.
[6] Defensienota 1973-1974 (12 994) *Om de veiligheid van het bestaan*. 94.
[7] Ibidem. 96.
[8] Tweede Kamer, zitting 1981-1982, 16 625, nr. 39. 13.
[9] Van Rijn. *Overstag en toch op koers*. 324.
[10] Tweede Kamer der Staten-Generaal. *Rijksbegroting voor het dienstjaar 1977 Defensie*. 28.
[11] Nationaal Archief te Den Haag (NL-HaNA), Inventaris van het archief van de Marinestaf van het Ministerie van Defensie, 1948-1984 (2.13.114), inv. Nr. 2571. Rapport van de projectgroep Personeelsstructuur Schepelingen 1976. 5.
[12] Ibidem, 6.

Werkzaamheden aan boord van twee koks in de kombuis. Het is behelpen met de beschikbare ruimte.
Collectie NIMH

Werkzaamheden aan boord. Een bottelier bezig met het verwijderen van het zwoerd van spek.
Collectie NIMH

39-jarige leeftijd een korporaalsopleiding volgen, zodat hij in de eindrang van vakkorporaal zijn marinecarrière kon vervolgen.[13] Het invoeren van deze nieuwe selectiemethode liep in het begin niet soepel en eerlijk. Zeker in de begindagen werden de waarderingscijfers door leidinggevenden wel eens hoger ingezet dan dat ze daadwerkelijk waren om de beoordeelde militair te verzekeren van zijn op handen zijnde bevordering.[14]

Gevolgen voor de koks, hofmeesters en botteliers

Voor de invoering van de nieuwe personeelsstructuur waren er talloze, kleinere, dienstvakken bij de Koninklijke Marine. De vakken hofmeester, bottelier en kok waren belendende vakken met voeding als gezamenlijke noemer. Toch had elk dienstvak zijn eigen specialistische vaardigheden en vaktechnische kennis nodig om de taken succesvol uit te voeren. De kok had de kombuis tot zijn domein waar hij de maaltijden bereidde. Soms voor wel meer dan tweehonderd bemanningsleden moest elke dag een smakelijke en voedzame maaltijd worden voorgezet. Het aantal bemanningsleden was afhankelijk van het type schip waarop men was geplaatst. Goede voorbereiding en op de juiste momenten snel kunnen werken waren daarbij essentieel om de bemanning in korte tijd van een maaltijd te voorzien. In de compacte kombuis was het puzzelen met de ruimte, beschikbare middelen en apparatuur.
Daarnaast werd aan boord elke dag zelf het brood gebakken. De functie van bakker was van oudsher een kok die het leuk vond om de bakkerij te runnen en daar ook een bepaald talent voor had. Bij de grote bovenwaterschepen, kruisers en fregatten was dat een korpo-

[13] 'Directeur KM: invoering PSS schaadt niemand', *Alle Hens, informatieblad voor de Koninklijke Marine* (april 1979) 17-18.
[14] 'Militaire belangenverenigingen gaan nauwer samenwerken: overlegcentrum moet personeelsbelangen optimaliseren', *Alle Hens<curs:* (april 1977) 26.

raal kok die de aangewezen persoon was om te bakken en bij de Onderzeedienst ook vaak een matroos kok. De bakker viel niet onder een eigen dienstvak.
De hofmeester was voornamelijk degene die zorgde dat tafels gedekt waren en de maaltijden snel van de kombuis naar de gamelle, een soort bijkeuken, bracht. Daarna werd het uitgeserveerd in het verblijf van respectievelijk de officieren, onderofficieren, korporaals of manschappen. De hofmeester hield verder de gezamenlijke ruimtes schoon en zorgde voor versnaperingen. Hij moest over een dienstbare houding en sociale vaardigheden beschikken. De bottelier had als taak om de inkoop van voedingswaren te regelen, maar bezat ook de vaardigheid tot het uitbenen van koeien en varkens. Vaak ging hij in een buitenlandse haven samen met de voedingsofficier de wal op om inkopen te doen. Zoals al vastgesteld: elk beroep vroeg weer andere, specifieke vaardigheden. Een kok kon geen koe uitbenen zoals de bottelier geen maaltijd voor grote groepen kon bereiden. Het opdienen in korte tijd aan grote bemanningen vroeg weer andere vaardigheden die een hofmeester weer bezat.
Vanaf 1974 werd al het gedeelte 'training in groepsverband' samengevoegd voor de beide korporaalsopleidingen van koks en hofmeester. Dit was in feite al een eerste aanzet tot de vorming van de latere LDV. Na de overgang van de drie dienstvakken naar LDV in augustus 1979, moest er in de beginjaren na het invoeren van het nieuwe systeem een keuze worden gemaakt. Bij aanvang van de korporaalsopleiding kon men kiezen of je voor beheerder of bereider wilde opgaan. Beheerder hield in feite het oude botteliersvak in, bereider werd gezien als voortzetting van de werkzaamheden van kok en hofmeester. Elke dienstvak had een eigen instructeur bij de opleiding die een indicatie moest afgeven bij welke functie een aspirant-korporaal het beste paste. Op basis van kennis en vaardigheden werd de uiteindelijke indeling gemaakt. Dat heeft bij sommige hofmeesters, koks en botteliers nog wel eens tot frustratie geleid. De beheerkant was populairder, want de gedachte heerste dat je dan sneller werd bevorderd.[15] Deze tweedeling werkte echter het samengaan tot één dienstvak tegen en vertroebelde het eenheidsgevoel. Rond 1985 werd dit systeem losgelaten en werden omstandigheden gecreëerd waarin LDV uiteindelijk echt tot één dienstvak kon samengroeien. Ook bij de direct betrokkenen zag men in dat deze tweedeling geen goed idee was geweest.[16]

Veranderende werkzaamheden

Een andere factor van betekenis is voortgaande ontwikkelingen op voedingsgebied. De werkzaamheden veranderden snel gedurende de jaren tachtig door de opkomende uitbesteding van taken en de modernisering. Het uitbenen aan boord werd geleidelijk vervangen door voorbewerkte vleespakketten. De karbonaadjes kwamen ingevroren aan boord in plaats van dat de bottelier zelf nog met (gedeelten) van dieren aan de slag moest.
Vele voedingsmiddelen kwamen steeds meer in ingeblikte, ingevroren of gedroogde vorm aan boord waardoor een kok relatief eenvoudig een smakelijke en voedzame maaltijd kon voorzetten aan de bemanning. De hofmeester moest natuurlijk wel een dienstbare houding blijven houden, wat voor een enkele voormalig kok of bottelier soms lastig was aan te leren. Door het proces dat er steeds meer kant-en-klare producten werden aangeleverd en de voortschrijdende automatisering, werd het eenvoudiger om als één dienstvak LDV te gaan opereren. Technische innovaties hadden in deze vorm wel degelijk invloed op het dagelijkse werk. De specifieke vaardigheden die elke van de beroepen in het verleden vereiste, werden gedurende de jaren tachtig steeds minder essentieel om de werkzaamheden naar behoren uit te voeren. Als gevolg hiervan werd de inzetbaarheid van de schepelingen vergroot.[17]

Ervaringen van betrokken schepelingen

En hoe werd het samengaan van de dienstvakken ervaren door de betrokken zelf? Het bureau personeelsbegeleiding merkte gedurende de invoering van de PSS een stijging in de vraag om informatie over de nieuwe structuur.[18] De kok, hofmeester en bottelier die tot die tijd een opleiding hadden gekregen voor één van de drie vakken, werden geconfronteerd met het feit dat ze vanaf dat moment drie vakken moesten gaan beheersten. Er werd verdeeld op gereageerd, vooral door de groep die vanaf 1978 was gestart in de aangepaste korporaalsopleiding.[19] Dit was de eerste lichting die aan den lijve ondervond wat de eenwording daadwerkelijk inhield. Meer dan een derde van de negenentwintig geënquêteerden (38%) reageerden negatief tot zeer negatief op de veranderende situatie.
Vooral het feit dat men andere vaardigheden moest gaan leren naast die van hun eigen dienstvak, werd als

[15] De auteur heeft begin 2021 een onderzoek gehouden onder betrokken. Zie tabel 1 voor extract.

[16] Auteurs onderzoek. Zie tabel 1 voor extract.

[17] Ibidem.

[18] 'Personeelszorg', *Jaarboek van de Koninklijke Marine 1979* (1979). 22-29, aldaar 28.

[19] Auteurs onderzoek. Zie tabel 1 voor extract.

S-fregat Hr.Ms. Kortenaer (1978-1997) werd in 1978 in dienst genomen. Het schip was voorzien van de nieuwste technologie. Uiteindelijk zouden er tien S-fregatten voor de Nederlandse Marine worden gebouwd.
Collectie NIMH

bezwaarlijk en vervelend ervaren. Het voelde niet als een vrije keuze. Daarnaast was er het gevoel dat men een stukje trots op het eigen dienstvak zou verliezen. Het samengaan werd tevens gevoeld als een verlies van specifieke vakkennis en daarmee van de kwaliteit van de geleverde diensten. Een bottelier die in het kombuis werd geplaatst, zag zich voor de taak geplaatst om dagelijks maaltijden voor soms meer dan tweehonderd mensen te bereiden en een hofmeester moest de bestellingen bij leveranciers gaan regelen. Een enkeling weigerde het LDV-embleem op zijn uniform te laten zetten dat in de plaats was gekomen van het aparte kok-, hofmeester- of botteliersembleem. Dat bij aanvang van de korporaalsopleiding werd gevraagd om een keuze te maken tussen beheerder en bereider werkte het eenheidsgevoel tegen. De vraag om beheerder te worden was groter dan het aantal plaatsen.[20] Het afschaffen van het bevorderen op basis van anciënniteit met daarvoor in plaats bevorderen op basis van kennis en geschiktheid, werd echter wel als positief en eerlijke aanpassing ervaren.[21]

Tijdens een onderzoek naar functietoewijzing bij de Koninklijke Marine rond 1990 waren de naweeën nog te herkennen van het samenvoegen van dienstvakken. Weliswaar golden de uitkomsten van het onderzoek voor alle dienstvakken, maar 80% van de onder-

[20] Ibidem.
[21] Ibidem.

vraagde personeelsleden was niet te spreken over het personeelsbeleid.[22] Toch kwam uit hetzelfde onderzoek naar voren dat het merendeel van de militairen een functie vervulde waarmee ze tevreden waren. De keuze die de persoon had aangegeven op hun belangstellings-registratieformulier werd over het algemeen gehonoreerd. 70% van de medewerkers gaf aan dat de huidige functie 'goed' tot 'zeer goed' paste bij wat men had aangeven.[23]

Hoe werd de overgang kok, hofmeester of bottelier naar LDV ervaren door betrokkenen.

Uitkomst	zeer negatief	negatief	neutraal	positief	zeer positief
Personen	6	5	10	7	1
Percentage	21%	17%	35%	24%	3%

(zeer) negatief:	38%
neutraal:	35%
(zeer) positief:	27%

Extract van de enquête gehouden in maart/april 2021 onder 29 betrokken koks, hofmeesters en botteliers.

Conclusie

Op macroniveau was er de wens van de overheid om meer grip te krijgen op de beleidsprocessen die plaatsvonden binnen de krijgsmachtsonderdelen. Daarnaast was er de roep uit de overheid om kostenbesparender en om die reden met minder personeel te gaan opereren. Gedurende de jaren zestig van de twintigste eeuw had defensie moeite bij het opvullen van openstaande vacatures. De reden die werd gegeven was dat door de veelheid van dienstvakken er teveel specialistische kennis nodig was. Daarbij kwam de wens van de Koninklijke Marine om met meer technisch geavanceerde schepen te gaan varen. Dit vroeg om een hogere graad van kennis en opleiding bij het personeel van de meeste dienstvakken.
Het systeem dat op basis van anciënniteit een persoon werd bevorderd, werd losgelaten. In het nieuwe systeem werd men beoordeeld op de kwaliteiten en kennis die iemand bezat.
Op microniveau waren bovenstaande bewegingen de reden voor het samengaan van de koks, hofmeesters en botteliers tot LDV. De technische ontwikkelingen waren niet direct de reden geweest, belangrijker was dat op schepen het flexibeler inzetten van het personeel een vereiste werd vanwege de krimp op de bemanningsaantallen. De eerste aanzet was al gegeven in 1974 waarbij het gedeelte 'training in groepsverband' werd samengevoegd voor de korporaalsopleidingen van koks en hofmeester. In de periode volgend na de invoering van de PSS werden voedingswaren steeds meer voorbewerkt op de schepen aangeleverd. Dit zorgde ervoor dat het specialistische werk zoals bijvoorbeeld het uitbenen geen noodzakelijke vaardigheid meer was om goed te kunnen functioneren als bottelier of kok. Het werd dus gemakkelijk om ook in de andere functies binnen de LDV te worden ingezet.

Het samengaan zorgde in eerste instantie wel voor gemende gevoelens bij de betrokkenen zelf. Het gevoel dat de specialistische kennis niet gewaardeerd werd speelde hierbij een rol. Ook een gevoel van nostalgie naar de voormalige situatie had hierop invloed. Het samengaan van de dienstvakken tot één dienstvak LDV was uiteindelijk wel een logische stap in de wens om van de militairen een meer multi-inzetbare houding te vragen. Dat in de beginperiode de betrokken militair nog kon kiezen tussen beheerder of bereider heeft tijdelijk tot een tweedeling en ongenoegen geleid. De Marine heeft deze keuzemogelijkheid na 1985 losgelaten waardoor het samengaan definitief mogelijk werd. Gedurende de tweede helft van de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw werd de LDV een geaccepteerde dienst bij de Koninklijke Marine en was de meerderheid van de schepelingen met de nieuwe situatie verzoend.

[22] M. Meijer. *Doorstroom in organisaties. Over de effecten van functieverandering voor personeel en organisatie* (Rotterdam 1998) Bijlage 2. 8-21, aldaar 10.

[23] Ibidem, aldaar 16.

Het bewogen leven van Hans en Parkie, twee olifanten uit Sri Lanka

Dr. Kees Schulten

De eerste olifant die in 1633 uit het huidige Sri Lanka (Ceylon) naar Nederland kwam, was het wijfje Hansken (1630-1655).[1] Dit gebeurde op verzoek van stadhouder Frederik Hendrik aan de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). Hij wilde namelijk graag een olifant hebben voor zijn verzameling exotische dieren. Hansken kreeg een onderkomen bij het paleis Huis ter Nieuburch in Rijswijk dat toen nog in aanbouw was.[2] Kennelijk was de stadhouder snel uitgekeken op deze aanwinst, want hij gaf Hansken cadeau aan zijn achterneef Johan Maurits van Nassau. Toen deze in 1636 gouverneur van de Nederlandse vestiging in Brazilië werd, ging Hansken in de verkoop en kwam uiteindelijk in handen van Cornelis Jacobsz Groenevelt die van de olifant een reizende attractie maakte. Overal in de Republiek der Verenigde Nederlanden en in andere landen verrichtte de gedresseerde olifant zijn kunstjes. Rembrandt bewonderde hem in Amsterdam en maakte tekeningen van het beroemd geworden dier. In 1655 zou Hansken in Florence overlijden. Zijn skelet is nog steeds te zien in het natuurhistorisch museum La Specola in Florence.

Door haar lichtgrijze huidskleur werd Hansken aangeduid als De Witte Olifant. Die naam is in ere gebleven. Het werd in 1666 de naam van het nieuwgebouwde Staatse linieschip, dat het vlaggenschip werd van de Nederlandse admiraal Isaac Sweers (1622-1673). Later zullen niet alleen schepen, maar ook herbergen en uitspanningen de naam van De Witte Olifant krijgen.

Pas in 1786 kwam de stadhouderlijke familie opnieuw in het bezit van olifanten uit Ceylon. Het waren Hans en Parkie (verbastering van Parkiet). Hun verblijf in Nederland zou duren tot 1797. De dieren werden korte tijd opgevangen in de menagerie (dierentuin) in het Kleine Loo in Voorburg van stadhouder Willem V en vervolgens geplaatst in zijn menagerie in het Grote Loo bij Apeldoorn. Toen in 1795 het Franse ingrijpen een einde maakte aan het stadhouderlijke bewind, kwam de Bataafse Republiek tot stand. Deze sloot op 16 mei 1795 met Frankrijk het Verdrag van Den Haag. Hierin werd onder meer overeengekomen dat de Bataafse Republiek de roerende goederen van de stadhouder weliswaar in bezit zou krijgen, maar dat Frankrijk hieruit allereerst een keuze mocht maken. Dit hield in dat Frankrijk beslag legde op de kunst- en wetenschappelijke verzamelingen en de menagerie van de stadhouder.[3] Dat maakte Hans en Parkie, om zo te zeggen, tot oorlogsslachtoffers. Zij werden van Apeldoorn naar Parijs getransporteerd en ondergebracht in de dierentuin van de Jardin des Plantes. Daar waren zij een publiekstrekker bij uitstek. Hans stierf in 1802, Parkie in 1816. Onder hun bewonderaars was ook keizer Napoleon die zelfs het plan had om een enorm bronzen monument in de vorm van een olifant te laten maken. Die schepping bleef een droom.

Hansken (1637), getekend door Rembrandt van Rijn met zwartkrijt en houtskool.
Wikipedia

[1] Michiel Roskam Abbing, *Rembrandts Olifant. In het spoor van Hansken* (Amsterdam 2016).

[2] Frederik Hendrik heeft nooit in dit paleis gewoond. Het Huis ter Nieuburch, dat lag in het gebied achter de huidige Tollensstraat in Rijswijk, kreeg in 1697 grote bekendheid toen daar de Vrede van Rijswijk werd gesloten. In 1790 werd het afgebroken. Een gedenknaald herinnert nog aan dit paleis.

[3] Kees Schulten, *'De inbeslagname van het kunstbezit van stadhouder Willem V'*, Mars et Historia, 3 (2017) p. 4-9.

Olifanten uit Ceylon

Alles was begonnen met de kruistocht van commandeur Jacob Pieter van Braam (1737-1803). Op 14 maart 1783 was hij van de rede van Texel uitgevaren met zijn vlaggenschip de Utrecht. Tot zijn bemanning behoorde de jonge zeeofficier Dirk Hendrik Kolff (1761-1835).[4] Een opmerkelijke passagier was Dirk van Hogendorp[5], de oudere broer van Gijsbert Karel van Hogendorp. Gijsbert Karel zou in 1813 een belangrijke rol spelen bij het herstel van de Nederlandse onafhankelijkheid. De afvaart verliep niet zonder problemen. De Utrecht raakte eerst een zandbank en was gedwongen terug te varen. De averij bleek gering en de wind stond gunstig, zodat met de tocht naar Kaap de Goede Hoop begonnen kon worden. Op dat moment was het volledig eskader van Van Braam, bestaande uit de Utrecht en de Goes, de Wassenaar, de Princes Louisa, de Monnikendam en de Juno nog niet bijeen, maar ankerde het verspreid bij Texel, in de Zeeuwse wateren en in de monding van de Maas.[6] Afgesproken was dat het zich bij de Canarische Eilanden zou verenigen. En dat gebeurde.

Dirk van Hogendorp (1761 - 1822) door Tako Scheltema (1760-1837), Publiek Domein

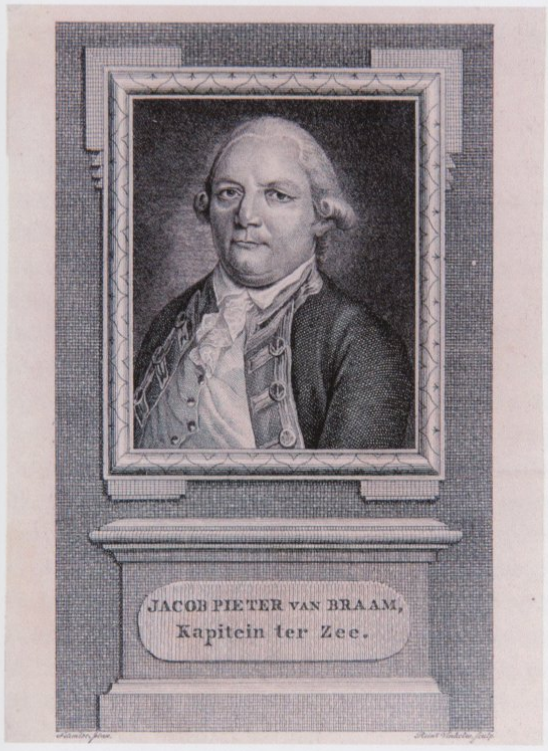

Portret commandeur Jacob Pieter van Braam (1737-1803)
Collectie Rijksmuseum Twente.

Doel van de tocht van Van Braam was het eiland Java en onderhorigheden en het veiligstellen van de belangen van de VOC in Oost-Indië. Op 2 juli 1783 ging het eskader voor anker in de Simonsbaai bij Kaap de Goede Hoop. Daar bleef het tot 10 oktober 1783. De opvarenden hadden gelegenheid genoeg om de Kaap te bezoeken, zoals Kolff dat tevreden vaststelde. Zo ontmoette hij de vermaarde ontdekkingsreiziger Robert Jacob Gordon.
Op 9 maart 1784 bereikte het eskader Batavia. Na een reeks van gevechten met piraten en inlandse vorsten, onder meer op de kust van Maleisië, verliet Van Braam op 30 april 1785 Batavia en zeilde hij naar de baai van Trincomalee op de noordoostkust van Ceylon. Daar kwam hij aan op 13 juni. Ten slotte ging hij op 26 oktober voor anker bij Punte de Galle op de zuidwestkust van Ceylon, halfweg tussen Singapore en Kaap de Goede Hoop. Vandaar was het mogelijk over land naar Colombo, hoofdzetel van de VOC, te reizen. De afstand was ongeveer 100 km. Op 11 november maakten Van Braam en enkelen van zijn officieren, onder wie Kolff die tocht. Deze laatste gaf hiervan de volgende beschrijving: 'Den 11e november vertrok de commandant met eenige officieren, waaronder meede was, in palankijns (draagstoelen) over land naar Columbo. Dit reysje was soo vreemd als aangenaam, meest altijd langs strand gedragen wordende, den geheele weg met bloemen

[4] In 1799 zou hij het bevel voeren over de *Delft* en dit schip aan de Engelsen overgeven. Hiervoor werd hij door de krijgsraad schuldig bevonden.

[5] Dirk van Hogendorp trad in 1785 in dienst van de VOC. Tot zijn terugkeer in 1799 vervulde hij in Oost-Indië diverse bestuursfuncties.

[6] D.C.A. van Hogendorp, *Mémoires du général Dirk van Hogendorp* (Den Haag 1887) p. 24.

langs de klapperbomen versiert, overal van distantie tot distantie vonden rustplaatse van alle mogelijke gemak en verversingen voorsien soo wel voir ons als onse dragers, couillies (koulies) genaamt.'[7]
De ontvangst in Colombo op 14 november door de gouverneur Willem Jacob van de Graaff (1737-1804) was zeer hartelijk. Bovendien had hij een verrassing in petto: de deelname aan een olifantenjacht op 15-17 december. Deze werd georganiseerd bij Toppuwa ten noordoosten van Negombo.
Het jachtgebied lag drie uur gaans van Colombo. Niet al te vermoeiend, omdat de tocht weer per draagstoel werd afgelegd. De jacht werd van nabij gevolgd door Van Braam en Kolff. Onder de toeschouwers was ook de luthers predikant Jan Brandes (1743-1808). Deze zielenherder was nogal controversioneel en voor de *petite histoire* een interessant personage. Belangrijker was dat hij een bekwaam tekenaar en aquarellist was. Aan hem danken wij een reeks van afbeeldingen van de bovenvermelde olifantenjacht.[8] Op 26 augustus 1785 had hij Batavia verlaten en was hij op terugreis naar Europa eerst naar Ceylon gegaan. Daarna ging Brandes naar Kaap de Goede Hoop waar hij een jaar zou blijven. Eind juni 1787 arriveerde hij op de rede van Texel. De olifantenjacht zelf was spectaculair, voor toeschouwers echter niet ongevaarlijk. Daarom was er voor hen een hoge veilige waarnemingspost ingericht. Met honderden Singalezen, voorzien van fakkels, werden met veel geschreeuw en trommellawaai wilde olifanten naar een met palen afgezette trechtervormige afzetting, een soort van fuik, gejaagd. De trechter leidde naar een zwaar omheinde ruimte. Uit deze vangstkraal viel niet te ontsnappen. Vervolgens werden de dieren van elkaar gescheiden, met zware touwen vastgebonden en begon het temmen. Kolff hoorde van de dessave Cornelis de Cock, een rechter van de VOC, dat het mogelijk was binnen acht dagen een olifant getemd te hebben, maar dat er meestal drie of vier weken nodig waren.[9] Een bijzondere buit waren twee zeer jonge olifanten, slechts een of twee jaar oud. Het mannetje kreeg de naam Hans, het vrouwtje die van Parkie. Zij werden dus bestemd voor de menagerie van stadhouder Willem V.

Stadhouder Willem V (1748-1806) door Johann Georg Ziesenis, Collectie Galerij Prins Willem V, Den Haag

De menagerie van stadhouder Willem V

Zoals vele voorname personen in zijn tijd had de stadhouder een menagerie. Een dergelijke dierentuin was veel meer dan een soort van attractiepark, maar tegelijkertijd een onderzoeksveld. De dieren uit verre streken stonden in de aandacht van het publiek, maar fungeerden tevens als een studieobject voor wetenschappers. Parallel hieraan liepen de natuurhistorische kabinetten met veelsoortige collecties, aangeduid als rariteitenkabinetten. De menagerie van Willem V lag in het Kleine Loo bij Voorburg, niet ver van de stadhouderlijke residentie het Huis Ten Bosch in Den Haag, de huidige woning van koning Willem Alexander en zijn gezin. Het begin van deze menagerie ligt in 1748 toen stadhouder Willem IV in Voorburg een landgoed kocht voor zijn verzameling van exotische dieren. De grotere dieren van de stadhouderlijke collectie werden bij Het Loo in Apeldoorn ondergebracht. Van groot belang was in 1771 de benoeming van de natuurwetenschapper Arnout Vosmaer (1720-1799) tot directeur van de natuurhistorische collectie van de stadhouder. Mede door zijn activiteiten kreeg de verzameling van stadhouder Willem V internationaal een grote bekendheid en dat zou de Franse regering in 1795 niet ontgaan.

[7] Vincent A.J. Klooster, D.H.A. Kolff, *Driftig van spraak, levendig van gang. Herinneringen van marineofficier Dirk Hendrik Kolff, 1761-1835*(Zutphen 2011) p. 89.

[8] Max de Bruijn en Remco Raben, *The world of Jan Brandes, 1743-1808. Drawings of a Dutch traveller in Batavia, Ceylon and Southern Africa* (Zwolle 2004).

[9] Kolff p. 93.

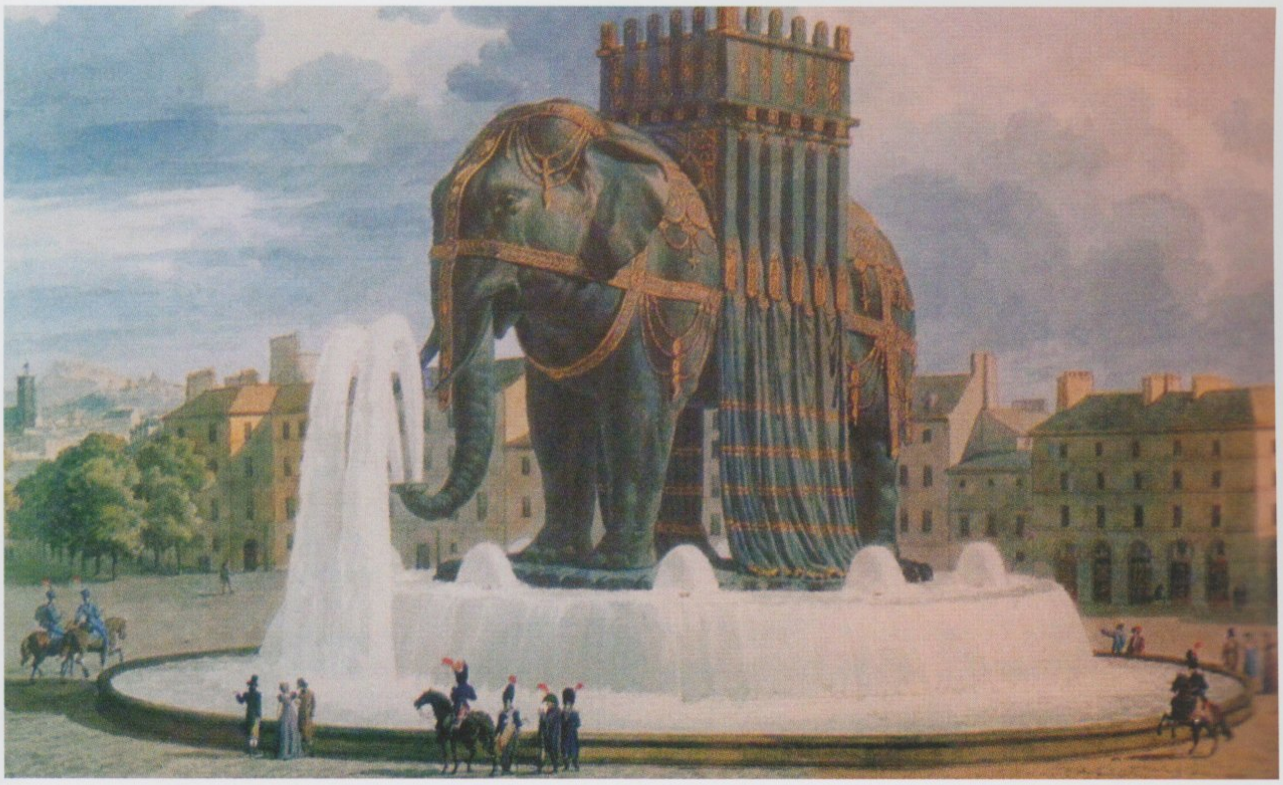

Ontwerp van het monument van de olifant op de Place de la Bastille in Parijs uit 1809-1810. Aquarel van Jean-Antoine Alavoine (1776-1834). Wikipedia

De reis naar de Republiek

In januari 1786 werden Hans en Parkie aan boord van de *Utrecht* gebracht. Omdat het zeilvermogen van de verschillende schepen van het eskader niet hetzelfde was, moest de commandeur zijn eskader opsplitsen. Het gevolg was dat de twee olifanten overgebracht werden naar de *Wassenaar* die op 17 maart bij Kaap de Goede Hoop voor anker ging. Een maand later, op 22 april werd de reis voortgezet en twee maanden later op 28 juni afgesloten met de behouden aankomst op de rede van Texel. De ontscheping van Hans en Parkie verliep zonder problemen.

Op 13 juli 1786 arriveerden zij in het Kleine Loo in Voorburg. Na de maandenlange zeereis waren zij toe aan beweging om de stijve ledematen los te maken. Wandelingen in Voorburg brachten uitkomst. Voor de vermaarde Nederlandse geneeskundige en anatoom Petrus Campert (1722-1789) was dat de gelegenheid bij uitstek om een jeugdportret van beide dieren te maken. Nog in 1786 werden de olifanten overgebracht naar de menagerie in het Grote Loo bij Apeldoorn. Voor hen was daar een speciale olifantenstal gebouwd. In 1789 werd de Engelsman James Thompson aangesteld tot oppasser van de olifanten. Zij konden het met hem uitstekend vinden. Tot in 1802 zou hij voor Hans en Parkie blijven zorgen.

Een voordeel was geweest dat de dieren nog maar klein waren en dus weinig voeder en water nodig hadden. Waren zij volwassen geweest, dan was er bij het transport naar de Bataafse Republiek een logistiek probleem ontstaan, want de olifanten werden niet voor niets ´holbuiken´ genoemd. Toen in 1795 de Franse afgevaardigde André Thouin Het Loo bezocht, stond hij versteld bij het zien van Hans en Parkie:. 'Welke voorstelling ik mij van tevoren ook had kunnen maken, ik was verrast, toen ik hun omvang zag, hun afmetingen en hun slurf. De beschrijvingen en beeldjes die men overal vindt, geven geen idee van de werkelijkheid.'[10]

Wat Thouin ook verbaasde was de hoeveelheid voer die de twee volwassen dieren per dag nodig hadden: 100 pond hooi, 30 pond roggebrood en dan nog bladeren, wortels, vruchten en boomtakken. En dat alles met het nodige water. Later, in 1798, zal in Parijs een andere bezoeker zich ook over de eetlust van een olifant ver-

[10] 'Quelque idée que j'eusse pu me faire d'avance, la vue des éléphants, leur masse énorme, leurs proportions gigantesques, leur tromp surtout me surprirent d'autant plus que ni les descriptions qui en ont été faites ni les figures qu'on en rencontre partout ne font reconnaître exactement ces animaux.' Thouin 232.

bazen: 'Daar hy dagelyks ene zo grote menigte voedsel nodig heeft, kan men gemaklyk berekenen, dat hy zeer kostbaar om te onderhouden is. Hij verteert in agt dagen meer dan 30 Negers zouden gebruiken.'[11]
Een volwassen Ceylonese olifant weegt tussen de 3.000 en 5.000 kilo, een gewicht dat Hans en Parkie in 1786 bij lange niet zouden halen. Dat was anders toen zij tien jaar later van Apeldoorn naar Parijs vervoerd moesten worden.

André Thouin en de olifanten Hans en Parkie

Het uitbreken van de Franse Revolutie in 1789 ging gepaard met het vernielen van onder meer beeldhouwwerken die herinnerden aan het Ancien Régime. Ook de kunstwerken die waren achtergelaten door leden van de adel en koningsgezinden liepen het gevaar aan stukken geslagen te worden. Door de in beslagname van de bezittingen van de Katholieke Kerk kreeg de Franse regering de verantwoordelijkheid van een schat aan kunstwerken. In die situatie werd vormgegeven aan een beleid om kunstvoorwerpen waaronder schilderijen en beeldhouwwerken in een groot centraal museum bijeen te brengen. Daaruit zou het Louvre ontstaan. Ook wetenschappelijke verzamelingen zoals bibliotheken en natuurhistorische collecties kregen de aandacht. Dat leidde tot het ontstaan van de Nationale Bibliotheek en de Jardin des Plantes. Om bij deze laatste instelling te blijven, het werd een dierentuin, niet alleen voor het grote publiek, maar vooral een centrum van wetenschappelijk onderzoek op het gebied van fauna en flora. Nadat in 1794 het Franse leger de Oostenrijkse Nederlanden, het huidige België minus het zelfstandige prinsbisdom Luik, binnentrok, had het *Comité de Salut Public* zoals de Franse regering werd aangeduid, vertegenwoordigers meegestuurd om kunst en voorwerpen van wetenschappelijk belang te verzamelen en ze naar Parijs over te laten brengen. Hetzelfde gebeurde toen in 1795 de Republiek aan de beurt was. Zo kwamen ook de bezittingen van de stadhouder in het vizier van de Franse vertegenwoordigers. Onder hen waren de geoloog Barthélemy Faujas de Saint Fond en de plantkundige André Thouin (1747-1824). Deze laatste zal een belangrijke rol gaan spelen bij het in beslag nemen en het overbrengen van Hans en Parkie naar Parijs. Thouin was verbonden aan de Jardin des Plantes. Hij stond in schriftelijk contact met veel andere Europese geleerden. In Nederland met onder meer Vosmaer, Alexander Petrus Nahuys, hoogleraar in de medicijnen en plantkunde aan de universiteit van Utrecht en Sebald Justinus Brugmans, hoogleraar in de plantkunde, natuurlijke historie en de medicijnen aan de universiteit van Leiden.[12]
Thouin was in juni 1795 ervan overtuigd dat het overbrengen van de twee olifanten naar Parijs een geweldige indruk zou maken op de bevolking van die stad: 'Alle voorzorgsmaatregelen voor hun aankomst in Parijs waren getroffen. Ik kan wel voorspellen dat hun verschijning in deze grote stad voor de bewoners een aangename gebeurtenis zal zijn.'[13]
De uitvoering van dit plan bleek moeilijker te zijn dan gedacht.

Hans en Parkie op weg naar Parijs

Verantwoordelijk voor het vervoer naar Parijs werd de afgevaardigde Charles Alquier. Deze maakte op de Nederlanders een goede indruk en zou later door Anton Reinhard Falck, minister onder koning Willem I, zeer gewaardeerd worden.[14] Op 4 juni 1795 ging Alquier naar Het Loo bij Apeldoorn om het vertrek voor te bereiden. De eerste hindernis die hij te nemen had waren de kosten. Niet minder gecompliceerd was de uitvoering van het transport. Het lag voor de hand dat de olifanten niet te voet van Apeldoorn naar Deventer konden lopen. Daarom was het noodzakelijk speciale transportwagens voor Hans en Parkie te maken. Dat was een karwei waarin de plaatselijke wagenmakers geen enkele ervaring hadden. Met het maken van dergelijke wagens werd Claude Goéric Lassaigne belast. Deze meubelmaker, werkzaam voor de Jardin des Plantes, had daar de vitrines voor de collecties vervaardigd. Toen in 1795 de kunstverzameling van stadhouder Willem V naar Parijs werd overgebracht, was Lassaigne naar Den Haag gekomen voor het maken van de verpakkingen van onder meer de schilderijen. Ook kwam uit Parijs Bernard Louzardy, die in de Jardin des Plantes belast was met de verzorging van exotische dieren. Al gauw bleek dat het maken van de transportwagens een te gecompliceerde opdracht was. Advies en ondersteuning werd verkregen van divisiegeneraal Jean-François-Aimé Dejean, commandant van de Franse troepen die in de Bataafse Republiek gelegerd waren en wiens hoofdkwartier in

[11] Louis-François Jauffret, *Wandelingen met mynen kwekeling door het Konstkabinet der natuurlyke historie te Parijs.* Tweede druk (Arnhem 1810). *Vertaling van Voyage au Jardin des Plantes* (Parijs 1798) p. 273.

[12] Thouin p. 28.

[13] 'Toutes les mesures ont été prises pour assurer leur arrivée à Paris. J'ose croire que leur apparition, dans cette grande ville, sera un événement agréable pour ses habitants.' André Thouin, *Voyage dans la Belgique et la Hollande. 1794-1795* (Paris 2018) 352.

[14] Kees Schulten, *Kunstroof. Nederlands bezit in Franse handen. 1795-1815* (Zutphen 2018) p. 22.

Eléphant on the Place de La Bastille, Parijs, Les Misérables Victor Hugo. Tekening van Gustave Brion (1824-1877). Wikipedia

Utrecht lag. Deze was bovendien als genieofficier technisch zeer goed onderlegd. Dat gold ook voor de Franse artilleriegeneraal Jean-Baptiste d'Éblé, die onder het bevel van Dejean stond.[15] Toen op 20 juni 1796 de beide wagens gereed waren deden Lassaigne en Louzardy een eerste poging om Hans in de wagen te krijgen. Zijn scheiding van Parkie werd Hans te veel. Het dier verzette zich letterlijk met slurf en tand en brak een van zijn slagtanden. Bovendien zakte hij door zijn gewicht door de wagen heen. Kortom, met Hans viel geen land te bezeilen. Nadat een tweede poging om de dieren in hun transportwagen te krijgen mislukte, lukte een jaar later, in juni 1797, de derde poging wel. De reis van Het Loo naar Parijs kon beginnen. Op 15 oktober 1797 werd uit Apeldoorn vertrokken,

Vanuit Het Loo moesten de dieren over land met de wagens naar Deventer gebracht worden. Met een schip vervolgens over de IJssel via Zwolle naar de Zuiderzee en vervolgens via de binnenwateren naar Utrecht en Rotterdam. Dan langs de Zeeuwse stromen naar Antwerpen van waar de Schelde tot Cambrai bevaarbaar was. Het vertrek in de herfst had tot gevolg dat in Cambrai overwinterd moest worden, wat de verklaring is voor de lange duur van de reis. Over land was het noodzakelijk naar Saint-Quentin te gaan waar in de Oise scheepsvervoer klaar zou liggen. Deze rivier stroomt uit in de Seine ten westen van Parijs. Het laatste stuk naar de eindbestemming, de Jardin des Plantes, verliep probleemloos. Na een reis van zes maanden. werd Parijs bereikt op 23 maart 1798. De intocht van de stad van Hans en Parkie als oorlogstrofeeën werd een sensationeel gebeuren.

Hans en Parkie in de Jardin des Plantes

Jong en oud kwamen naar de Jardin des Plantes om de olifanten te bewonderen. De toeloop van nieuwsgierigen was zo groot dat speciale bezoekuren werden vastgesteld: op de even dagen van 11 tot 13 uur en van 15 uur tot 17 uur.[16] De Franse dichter en schrijver van jeugdlectuur Louis-François Jauffret publiceerde in 1798 het boek *Voyage au Jardin des Plantes* waarin zij aandacht kregen. Van dit werk verscheen in 1803 een Nederlandse vertaling met als titel *Wandelingen met mynen kwekeling door het Konstkabinet der natuurlyke historie te Parijs. Een geschenk voor kinderen* (Arnhem 1803). Hierin vertelt hij hoe het bezoek verliep dat hij met een van zijn leerlingen bracht aan het Jardin des Plantes. Wandelend in het park ontmoetten zij een professor, kennelijk een wetenschappelijke medewerker van de Jardin des Plantes die hen naar het olifantenverblijf bracht. 'De Professor', aldus Jauffret, 'had de beleefdheid den Kornak op te zoeken, en ons by hem aan te bevelen. Deze Kornak was reeds een bejaard man, van geboorte een Engelschman, maar die genoegzaam altoos in Holland gewoond had, alwaar hy nu, sedert tien jaren oppasser des olifanten was geworden. Zyn naam is Tompson. De geringe vordering die hy in de Fransche taal gemaakt heeft, maakt een gesprek met hem enigszins moeilijk en onverstaanbaar. Hy schijnt met moeite fransch te spreken, en zyne uitspraak heeft iets van het engelsch en het hollandsch.'[17] Om een anachronisme te gebruiken, de olifanten haalden zelfs het jeugdjournaal!

Hans stierf op 7 januari 1802.[18] Iedereen in de Jardin des Plantes maakte zich toen grote zorgen over Parkie. Hoe zou zij het gemis van haar partner verwerken? Als metgezel werd een kameel bij Parkie geplaats, maar snel bleek dat zij in dit dier geen enkele interesse had. Dan maar een echte olifant! Twee kermisklanten Jaubert

[15] Philippe Candegabe, *L'incroyable histoire de l'éléphant Hans. Des forêts du Sri Lanka au Muséum d'Histoire naturelle* (Parijs 2016) p. 123-132.

[16] Philippe Candegabe, *L'incroyable histoire de l'éléphant Hans. Des forêts du Sri Lanka au Muséum d'Histoire naturelle* (Parijs 2016) p. 134.

[17] Jauffret, *Wandelingen met mynen kwekeling door het Konstkabinet der natuurlyke historie te Parijs.* Tweede druk (Arnhem 1810) p. 247-248.

[18] Candegabe p. 196-197..

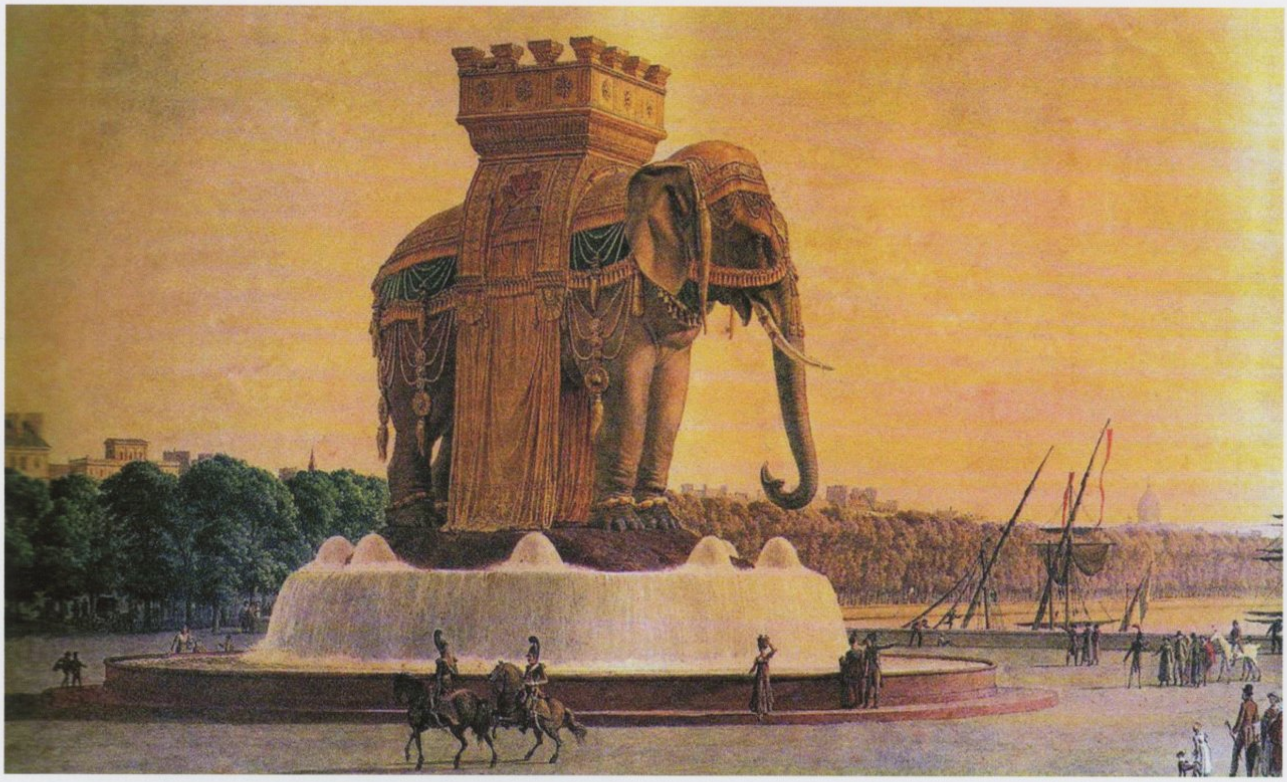

Impressie van de olifant op Place de la Bastille, artist onbekend.
Wikipedia.

en Grégoire hadden een twaalfjarige mannetjesolifant, waarmee zij door Europa trokken. In september 1803 waren zij bereid voor 16.000 francs het dier te verkopen. Dat was een goede oplossing, want de dieren konden het goed met elkaar vinden. Helaas kwam al snel een einde aan het olifantengeluk toen ook dit mannetje in juli 1804 stierf.

Parkie, de ster van de Jardin des Plantes

Toen Frankrijk in 1802 met Engeland de vrede van Amiens sloot, werd het makkelijker voor niet-Fransen een bezoek aan Parijs te brengen. Prins Willem Frederik, oudste zoon van stadhouder Willem V en toekomstige koning van het Koninkrijk der Nederlanden, maakte van die gelegenheid gebruik en vergat niet naar de Jardin des Plantes te gaan. Daar zag hij Parkie, of liever Marguerite zoals zij nu verfranst genoemd werd.[19] In datzelfde jaar bracht de Nederlander Adriaan van der Willigen ook een bezoek aan Parijs. Parkie kreeg zijn aandacht, net zoals in het Louvre de Stier van Potter die al eerder naar de Franse hoofdstad was overgebracht. Enigszins gechoqueerd was hij tijdens zijn wandeling in de beeldentuin van de Tuilerieën: 'Over sommige beelden die hier staan, zouden veelen onzer deftige en statige landgenoten zig ergeren daar dezelven geheel naakt zijn en zelfs de teeldeelen zeer zigtbaar.'[20] Toen de Nederlander Willem Frederik Roëll, vertrouweling van koning Lodewijk Napoleon, in 1807 op een dienstreis in Parijs was, sloeg hij de Jardin des Plantes niet over: 'Hetgeene aldaar mijnen aandagt het meest na zig trok waren de vreemde dieren die er zig in eene menagerie vereenigd vonden en waaronder eene groote royale tijger benevens eene wijfjes olyfant uitmuntten. De olyfant was nog eene van twee die zig vóór de revolutie van 1795 in Gelderland op het Loo bevonden en naderhand naar Vrankrijk gevoerd zijn.'[21]
De aanwezigheid van de twee dieren was de gelegenheid bij uitstek hun gedrag grondig te bestuderen. Opzienbarend was hun gevoeligheid voor muziek toen

[19] Jeroen Koch, *Koning Willem I. 1772-1843* (Amsterdam 2013) 129.

[20] Lia van der Heijden, J.G.M. Sanders, *De levensloop van Adriaan van der Willigen (1766-1841). Een autobiografie uit een tijdperk van overgang* (Hilversum 2010) p.272.

[21] A.M. Elis, *Een minister op dienstreis. Willem Frederik Roëll in 1807 per koets door Frankrijk* (Amsterdam 2003) p. 43.

zij op 27 mei 1798 een concert aangeboden kregen.[22] Bij een latere muziekuitvoering, ditmaal de opera *Iphigénie en Tauride* van Christoph Willibald (1724-1787), raakten zij in grote opwinding.

Een bewonderaar uit de buitencategorie: keizer Napoleon

Voor Napoleon was de olifant een symbool van kracht. Hij zal waarschijnlijk Parkie in de Jardin des Plantes bewonderd hebben. Dat kan men opmaken aan de brief die hij op 27 juni 1813 aan zijn vrouw keizerin Marie-Louise schreef: 'Heb je in de Jardin des Plantes de olifant gezien? Ik hoop dat wij binnenkort met vredesonderhandelingen beginnen.' [23] Hij was toen in Dresden waar hij met de Oostenrijkse minister Klemens von Metternich (1776-1836) over de vrede onderhandelde. Op 26 oktober 1808 gaf Napoleon aan zijn minister van Binnenlandse Zaken Emmanuel Crétet (1747-1809) opdracht plannen te laten maken voor een monument in de vorm van een reusachtige olifant om die te plaatsen op de plek waar de inmiddels afgebroken Bastille had gestaan.[24] Hiermee werd belast de architect Jacques Cellerier (1742-1814), die zich liet bijstaan door Jean-Antoine Alavoine (1778-1834). Afbeeldingen van olifanten waren ruimschoots voorhanden, maar het is niet onwaarschijnlijk dat de aangezochte architecten zijn gaan kijken naar de enige in Parijs levende olifant Parkie. Het keizerlijk decreet van 9 februari 1811 bepaalde: 'Op de Place de la Bastille zal een fontein aangelegd worden onder een bronzen olifant, gegoten met het brons van kannonen die op de Spaanse opstandelingen veroverd zijn. Op de olifant zal een opbouw geplaatst worden. Het water zal uit zijn slurf spuiten.' Het benodigde materiaal zou dus in eerste instantie komen uit het in Spanje buitgemaakte geschut, en toen dat niet ging uit kanonnen, buitgemaakt in de slag bij Friedland (14 juni 1807). In 1813 was er kennelijk nog vertrouwen in de toekomst, want in dat jaar werd de beeldhouwer Pierre-Charles Bridan (1711-1836) belast met de vervaardiging van het monument. Een eerste stap was het maken van een model in gips en een frame van hout. De afmetingen mochten er zijn: 15 meter hoog en 16 meter lang. Het geheel werd voorzien van een houten overkapping en was op de Place de la Bastille een toeristische topattractie. Na 1815 was er geen sprake meer van de bouw van het monument. De tand des tijds knaagde aan het model, dat afgebrokkeld in 1846 werd afgebroken en verwijderd. Dankzij

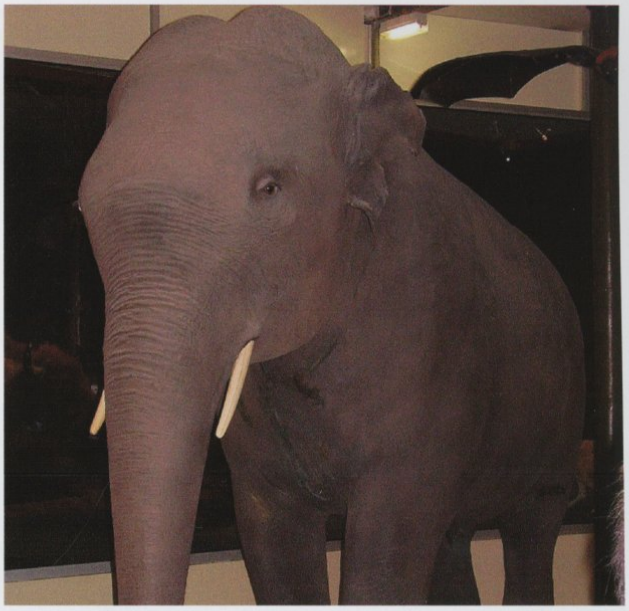

Hans, opgezet door Louis Dufresne (1752-1832). Tentoongesteld in het Muséum d'Histoire naturelle in Bourges, Frankrijk. Wikipedia.

Victor Hugo, bleef de herinnering aan de reusachtig olifant levendig, want in zijn roman *Les misérables* geeft hij ervan een beschrijving.

Naschrift

In 1795, na de val van stadhouder Willem V, had de Franse overwinnaar een gedeelte van diens bezittingen in beslag genomen en naar Parijs overgebracht. Dat was ook gebeurd met Hans en Parkie. Na de slag bij Waterloo in 1815 eiste de Nederlandse regering de afgevoerde goederen terug. Eigenlijk had ook Parkie teruggeven moeten worden, maar zou de reis naar Nederland niet te vermoeiend geweest zijn voor het dier? En wie zou de transportkosten betalen? Men deed er maar het zwijgen toe. Hans werd in 1802 opgezet en kwam uiteindelijk in Bourges terecht. De botten van Hans en Parkie kregen ver van hun geboorteland een plaats in het Laboratoire d'Anatomie Comparée in Parijs. Hoe dit af te handelen? De stoffelijke overblijfselen een rustplek op Sri Lanka geven? Voor hen een grafmonument oprichten in Het Loo bij Apeldoorn? Of ze zo maar aan hun lot in Frankrijk overlaten? Niet-activisten zullen er geen slapeloze nachten van hebben. Sic transit gloria mundi! (Zo vergaat 's werelds roem.)

[22] Candegabe p. 146.

[23] '*As-tu vu au Jardin des Plantes, l'éléfant? J'espère que, dans peu de temps on va négocier la paix.*' Schulten p. 36.

[24] Matthieu Beauhaire, Mathilde Béjanin, Hubert Naudeix, *L'éléphant de Napoléon* (Arles 2014); Simon Schama, Burgers. *Een Kroniek van de Franse Revolutie* (Amsterdam1989) p. 20-24.

Ruim 150 jaar garnizoen Amersfoort

Geschiedenis te boek gesteld

Jan Carel van Dijk

Voorzijde van de Kazerne Bereden Wapens uit 1883, als Prins Willem III Kazerne gesloopt in 1978
Collectie Auteur

Enige tijd geleden verscheen het boek 'Ruim anderhalve eeuw Amersfoort spoor'. Treinen zijn sinds 1863 niet meer weg te denken uit die stad. De spoorverbindingen zorgden voor een enorme stimulans tot uitbouw ervan. Maar er was nóg een krachtige groei-impuls: de komst van een formeel garnizoen, wat inhield dat legeronderdelen er een vaste standplaats hadden. Bij Koninklijk Besluit van 6 augustus 1860 No. 22 nam het Rijk namelijk een gemeentelijk stallencomplex voor militaire paarden op de Beestenmarkt over en snel daarna werden grote kazernes gebouwd voor de bereden wapens en de infanterie.

Tweeluik

Dit nieuwe boek over militaire aanwezigheid in de Keistad is op zich een zelfstandige publicatie, maar vormt in zekere zin toch ook een tweeluik met het eerder uitgekomen spoorboek. Opzet en omvang zijn bij beide boeken daarom gelijk gehouden. Steeds wordt aan de hand van een prachtige en vaak unieke foto via een begeleidende compacte tekst maximale informatie gegeven.
Als men de diverse grotendeels verdwenen defensiecomplexen in Amersfoort in het boek langs ziet komen, is te begrijpen dat Amersfoort rond 1900 het grootste garnizoen van ons land had. Aan monumentaals is daarvan gelukkig nog wel het nodige bewaard gebleven. Natuurlijk de vier bataljonsgebouwen van de

Juliana van Stolbergkazerne aan de weg naar Leusden, die thans een mooie woonbestemming hebben. Maar iets dergelijks gaat als het goed is ook gebeuren met het voormalige Gewestelijke Militaire Hospitaal aan de Hogeweg, dat momenteel leeg staat.

Mobilisaties

Nederland moest drie grote mobilisaties meemaken, namelijk in 1870, 1914 en 1939. Centraal gelegen en met voldoende bos en hei om te oefenen, leidde dat in Amersfoort tot de oprichting van meerdere sobere barakkencomplexen die pas tussen 1956 en 1988 verdwenen.
Toch wordt door veel oudgedienden met enige heimwee teruggedacht aan Amsvorde, de Bokkeduinen, de Boskamp en Waterloo. Dit omdat ze nog vele jaren na de oorlog bij de krijgsmacht als primitieve legerplaatsen in gebruik waren. Het in de Amersfoortse binnenstad gelegen grote stallencomplex zou na het verdwijnen van de paarden aldaar tot 1974 het Depot Kleding en Uitrusting worden van de Koninklijke Luchtmacht.

Generaal in Amersfoort

De resterende Bernhardkazerne is vandaag de dag een zich continu vernieuwende defensievestiging met uiterst belangrijke onderdelen van de Koninklijke Landmacht. Die sturen vanuit Amersfoort vele eenheden elders in den lande aan. Allereerst is dat het Opleidings- en Trainingscommando, waaraan zo'n 3.000 mannen en vrouwen rapporteren. Variërend van de Koninklijke Militaire School te Ermelo tot het Opleidings- en Trainingscentrum van de Genie te Vught. Er staat dan ook een generaal aan het hoofd. De 300 Materieel Logistieke Compagnie is eveneens in de Bernhardkazerne gevestigd. Die stuurt 21 over het land verspreide locaties met zo'n 400 mannen en vrouwen aan op het gebied van hogere vormen van onderhoud (welke niet door of bij de diverse eenheden zelf te doen zijn), het beschikbaar stellen van munitie en het vormen van pools van reservevoertuigen voor oefeningen. In de komende jaren gaat deze grote kazerne volledig 'op de schop'. Er blijven zo'n negen oorspronkelijke gebouwen staan, maar de rest wordt afgebroken en vervangen door duurzame nieuwbouw.
Het aanpalende oefenterrein De Vlasakkers speelt anno 2022 nog steeds een belangrijke rol. Tanks rijden er momenteel niet zoveel meer, maar alle rijopleidingen die te maken hebben met rupsvoertuigen vinden er plaats. Van het infanteriegevechtsvoertuig CV90 tot de pantserhouwitser PzH2000.

Tienduizenden dienstplichtigen

Het boek is vanwege het totaaloverzicht niet alleen militair-historisch van belang, maar voorziet ook in een behoefte aan nostalgie. Letterlijk tienduizenden

Barakkenkamp De Bokkeduinen, geopend eind jaren dertig en als hulpkazerne van de Bernhardkazerne gesloopt in 1956
Collectie Auteur

Viering op 23 april 2014 in Amersfoort van 200 jaar Cavalerie met de standaarden van de toen nog bestaande vier regimenten. Foto Dennis Boom.

jonge mannen hebben op de een of andere manier te maken gehad met een Amersfoortse kazerne. Van de opleidingscentra Cavalerie en Geneeskundige Troepen tot huidige defensieonderdelen als het Opleidings- en Trainingscentrum Manoeuvre, de School Verbindingsdienst, het Land Training Centre en het Land Warfare Centre.
Het grote centrale station was voor de dienstplichtigen een ankerpunt, maar die tijd is voorbij. Het huidige beroepspersoneel loopt daar tegenwoordig in burger en is dus niet meer herkenbaar als militair.
Heel anders is dat met het materieel. Amersfoort bezit een groot militair spooremplacement - een zogenoemd raccordement - als erfenis uit de Koude Oorlog. Dat is met maar liefst 10 parallelle sporen nog volop in gebruik voor instructie, stalling en samenstellen van treinen op weg naar grootschalige oefeningen. Lange treinen met zwaar materieel vormen daarom een wél zichtbare militaire aanwezigheid en rijden regelmatig door de Amersfoortse stations.

Militaire musea

Vlakbij Amersfoort ligt in Soesterberg het Nationaal Militair Museum, maar in de Bernhardkazerne bevinden zich het Cavaleriemuseum en de Historische Collectie Verbindingsdienst. Beide zeer de moeite van het bezoeken waard. Eerstgenoemde beschikt over maar liefst twee gebouwen en een omvangrijke buitenopstelling van historische tanks. Laatstgenoemde is extra interessant vanwege de ruime aandacht die geschonken wordt aan de inmiddels zo actuele elektronische oorlogsvoering.

Jan Carel van Dijk,
Ruim anderhalve eeuw Amersfoorts Garnizoen.
Stichting Flehite Publicaties, Amersfoort
80 p., geïll., geb.
ISBN 978 90 8207 489 5
€ 14,95
Te bestellen via de boekhandel of rechtstreeks via de webshop van de uitgever: www.flehitewebshop.nl

Literatuursignaleringen

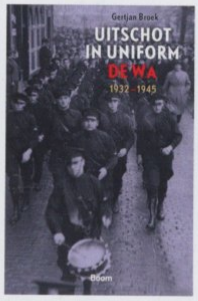

Gertjan Broek
Uitschot in uniform. De WA 1932-1945
Uitgeverij Boom, 2021
287 p., geïll.
ISBN 9789024438976
€ 24,90

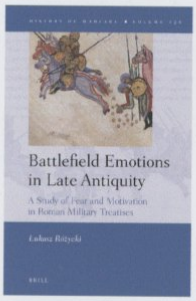

Łukasz Różycki
Battlefield emotions in late antiquity : a stuy of fear and motivation in Roman military treatises
Uitgeverij Brill, 2021
VI, 333 p.
ISBN 9789004462410
€ 145,-

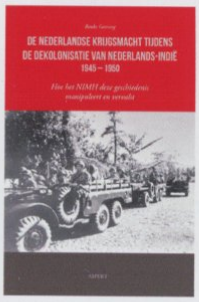

Bauke Geersing
De Nederlandse krijgsmacht tijdens de dekolonisatie van Nederlands-Indië 1945–1950. Hoe het NIMH deze geschiedenis manipuleert en vervalst
Uitgeverij Aspekt, 2021
ISBN 9789464247916
114 p., geïll.
€ 18,95

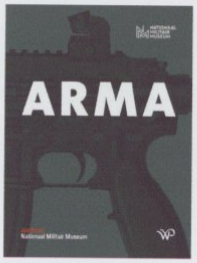

Louis Ph. Sloos (hoofdred.)
Arma. Jaarboek Nationaal Militair Museum
Uitgeverij Walburg Pers, december 2021
224 p., rijk geïll. in fullcolour
ISBN 9789462498044
€ 24,99
€ 12,99 (eBook ePub)

Kees van der Heijden
Verdwenen tentenstad op de hei. Militairen en bevolking in Gilze en Rijen bij de Belgische afscheiding 1830-1839
Uitgeverij Heemkring Molenheide in Gilze en Rijen, 2021
184 p., geïll.
ISBN 9789090341590
€ 15,- (Bestellen: www.heemkringmolenheide.n)

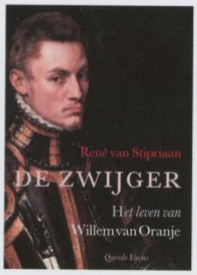

René van Stipriaan
De Zwijger. Het leven van Willem van Oranje
Uitgeverij Querido Facto, 2021
944 p., geïll. in kleur
ISBN 9789021402758
€ 39,99

Piet Kamphuis
Op mars met traditie. De Traditiecommissies van Oorlog en van de Krijgsmacht in actie (1946-1921)
Uitgeverij Walburg Pers, 2022
224 p.
ISBN 9789462498181
€ 24,99

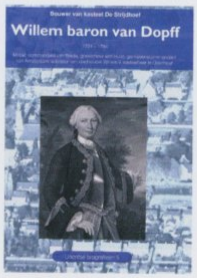

Adri van Vliet
Bouwer van kasteel De Strijdhoef. Willem baron von Dopff 1721-1794. Militair commandant van Breda, gouverneur van Hulst, garnizoenscommandant van Amsterdam, adviseur van stadhouder Willem V, kasteelheer in Udenhout
Uitgever "Erfgoedcentrum 't Schoor Udenhout-Biezenmortel", 2021, 172 p., geïll.
ISBN 9789078933380, € 10,-
Bestellen: tel. 06-82573400 Kees van Kempen, heemcentrumudenhout@gmail.com

